

Kövér sánij

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIII. évf.

Május—Junius

3-ik füzet.

Dr. Kőváry László.

1819—1907.

Tizenkettő híján száz évet élt. Tehát korra nézve is a kiváltságosok kevéssé népes osztályába jutott. S az ide vivő hosszú utat ép testben ép lélekkel futotta meg. Ugy, hogy a kik az ő mértékletes, szigoruan rendszeres életmódját, okosan beosztott életrendjét ismertük, méltán jósolhattuk neki nagy mestere s ifjúkori meczenása, Brassainak életkorát, a mire ő leplezett reménységgel szivesen is gondolt. De utolsó előtti évében az influenza belopta szervezetébe a kór-anyagot, amely az erőteljes törzsön váratlan gyorsasággal végezte romboló munkáját. Így is azonban hálával adózott a gondviselésnek, hogy ily magas kort mindvégig munkaerőben érhetett meg. S mennyivel becsesebb istenadománya volt e hosszú élet egy oly mozgalmas korszakban, hol a nemzeti megújulás minden téren elemi erővel tört elő s abban minden jóra való tehetség szárnyakat ölthetett a nemes versenyre!

A II. József merész kísérletei által aléltságából fölriasztott nemzet legelőbb is annak a tudatára ébredt, hogy létfenntartását nyelve jogainak biztosításában keresse. S az 1790-ik évi országgyűlés dekretálta a magyar államnyelvet. Addig latin nyelven szerkesztett egyházkormányzati jegyzőkönyveink is ez időtől kezdve magyar nyelven vannak fogalmazva. E nagy változás, a mely új korszakot jelent, máról-holnapra minden indokolás nélkül jelentkezik. Mintha az erről való hallgatás egy néma felelet volna a tova szálló nehéz kísértetnek, — vagy mintha lepleül szolgálna az önmagához-térés szégyenerzetének, a miért évszázadokon át hűtelenné lettünk volt legdrágább kincsünkhöz . . .

Azután új viharok vonulnak át földrészünkön. S a nagy francia forradalom nemzetizgató eszméi és következményei a szent-szövetség katakombáiban senyvednek. De a lelket megölni,

a szellemet eltemetni még az Európa-szerte rettegett hatalmú Metternichnek sem sikerült. A leányzó aludt ugyan egy ideig, azonban meg nem halt. A század elei éh-pestis, a nagy hadjáratok alatt megtépászott haderő, kiürült kincstár és devaluatio ólomsulya alatt az állam hajója zátonyra jutott s az elnémitott népek mentő kezét nélkülözni tovább nem lehetett. Megnyiták a huszas és harminczas évek diétái. Az alvó leányzó fölébredett s kezdetét vette a fegyvertelen sérelmi-hadjárat. S ha minden kettőből egyet vissza kellett is lépni, vagy minden lépésre nagy kényszer-pihenőt tartani: a nemzeti sérelmek orvoslásáért és jogok biztosításáért megindult bátor küzdelem 1825-ön kezdve már feltartóztatható nem volt. A politikai elnyomás természet-rajzához és lélektanához tartozik, hogy az rendszeren melegágyul szolgál kiváló hazafiak és politikai erők nevelésére. Mindenütt és minden korban így volt, s nálunk se lehetett másképen. Olyan phalanx, a melynek oszlopos alakjai gr. *Széchenyi* István, *Deák* Ferencz és *Kossuth* Lajos voltak, bármely nemzet életében korszakos alkotásra lett volna hivatva. S azok az eszmék, a melyeket ők a nemzet megerősítésére gazdasági, közjogi téren és a népszabadság érdekében zászlóikra irtak, az újra-meg újra felozlatott diéták mohlepte falai közül szárnyra keltek, a vármegyék márkálisain futó tüzként bejárták az országot s az ujtításoktól tartózkodó conservativek meg-, avagy legyőzésére nálunk (Erdélyben) külön útra keltek a nagy *Wesselényi* Miklóssal, az u. n. *vándor pátrióták*. A reformok ellenállhatlanul érlelődtek. A nemzetnek mind nagyobb rétegei állottak sikra azok megvalósításáért s mind erősebb visszhangban nyilvánult a megujhodás iránti vágy.

Élesztette azt a nemzeti irodalom erőteljes föllendülése is. Vörösmarty eposzai, nemcsak az illető költői műfaj klasszikus tökélyével és nyelvünk addig soha nem ismert zengzetes bűbájával, gazdagságával hatottak az olvasóra s nemcsak aestetikai gyönyör forrásait nyitották meg a szomjazó lelkek előtt, hanem olthatatlan vágyat ébresztettek a letűnt nemzeti nagyság és dicsőség föltámasztására is. S e révén ő a nemzeti ügy szolgálatában elsőrendű politikai tényezőként jelentkezik. Távlatot nyit az irodalom nagy jelentőségére a nemzeti törekvések látkörében. Mert a politika csak fegyver az alkotásban, de hogy ez a fegyver eredményeket vivjon ki és biztosítson, ahhoz a

nemzetben rejlő erők összhangzatos fejlesztése és együttműködése nélkülözhetetlen. És ezt ösztönszerűen megéreztek. Irodalmunk csakhamar előkelő, tehetséges munkások élénk táborát vonzotta magához. A verselés mellett hivatott művelői jelentkeznek a színmű és regényírásnak, ha kezdetben idegen mintákra is, de mindinkább nemzeti tartalommal. Párhuzamosan halad velük a nyelvészet s majd felveszi irányító, nyesegető későt a műkritika. Az akadémia a tudományok művelésének ad nagyobb lendületet. A hazai történelem kutatói pedig tanulságokat igyekeznek föltárni a jelen törekvései számára s ezt a tudományágat kiemelni a mesemondás gyermekkorából.

Erdélyben a Kazinczy látogatásai s kiterjedt irodalmi levelezése tágabb körben ébresztettek élénk érdeklődést az újabb törekvések iránt s nem egy ifju tehetséget sarkaltak munkára. Ugyanitt az Aranka által tervezett *magyar nyelv-művelő társaság* ügyében kifejlődött mozgalom s *Döbrentey* szerkesztése mellett 1814-ben megindult „Erdélyi Múzeum“ — Kolozsvár központtal — irodalmi tömörülést eredményez, a mit főnemességünk közül különösen a *Wesselényiek*, *Kemények*, *Telekiek* sat. részint személyes érintkezés és anyagi támogatás, részint közvetlen munkásság útján is erősítenek.

Mindezek nyomán a nemzeti élet minden ágában lüktetés, tevékenység és alkotás nyilvánul. S élénkíti ez eleven munkásságot és annak közvetítő szóesőve lesz a pólýáiban megjelenő magyar hírlapírás. Ennek rövid életű első kísérlete után („Erdélyi Magyar Hírvivő“ 1790 és 91) Kolozsvárt 1827-ben a „Hazai Híradó“ s folytatásául 1829-ben az 1848-ig fennállott „*Erdélyi Híradó*“ indul meg *Méhes* Sámuel szerkesztésében *Szilágyi* Ferencz, *Brassai* Sámuel és nagyajtai *Kovács* István főmunkatársakkal. Utóbbi vezette a lapnak 1830-ban megindult mellékletét, a „*Nemzeti Társalkodót*“. *Brassai* pedig 1834-ben a „*Vasárnapi Ujság*“-ot indította meg és szerkesztette 1847-ig. E lapot bölöni *Farkas* Sándor előterjesztése és tervezete szerint anyagi támogatással a kolozsvári kaszinó tagjai alapították, közismeretek népszerű terjesztésére.

A nemzeti élet e forrásnak indult mozgalmas politikai és irodalmi korszakára esik a *Köváry* László ifjúsága, a mikor a nyilvános élet légköre, hazafias törekvések és érzelmek párájával telítve, minden fiatal tehetség nemes becsúvágyát ellenállhatatlanul ragadta magával. S minthogy a tehetség és ambitio

nála nem hiányzott, könnyen megérthető, hogy ő már 20 éves korában jelentkezik a küzdők irodalmi porondján. És a toll, a melyet akkor megragadott, halála előtti napokig, 68 éven keresztül huzta szakadatlanul a barázdát munkás keze alatt. Az élő szó hatalmával kellő mértékben sohase rendelkezvén, köz-szereplésének forumául az íróasztalt választotta. S ezt annyival könnyebben tehetette, mert ámbár kezdetben ez kenyérkeresetre is elég alkalmasnak mutatkozott, annak gondja alól, szerencsés házassága útján, egészen felszabadult. És ez a körülmény kézzel fogható bizonyíték arra, hogy nála az íróság benső hivatás kifolyása, valódi életszükséglet volt.

Már tordai algymnázista korában szenvedélylyel, kitünő előmenetellel tanult. Így folytatta azt — mint mindig osztályelső — 183⁶/₇-től 184¹/₂-ig a kolozsvári unitárius főgymnáziumban is, úgy, hogy mikor atyja sok gyermeke gondozásának terhe alatt iskoláztatását félbe akarta szakítani, kérve-kérte, hogy inkább lakóházát is adja el a költségek előteremtésére, mert ő majd visszaszerezi azt szülőinek. És a dolog úgy is történt. S hogy halálját halála utánra is hátrahagyja, élete utolsó napjaiban díszes sirkövet állíttatott a tordai temetőben pihenő poraik fölé.

* * *

A Kövályak Tordára a tizenhetedik évszáz elején jutottak, a Bethlen Gábor által telepített hajdukkal. Irónk, a kinek atyja itt szűcs-mester volt, 1819 július 7-én született. Ugy ő, mint testvérei lelkileg és testileg egyaránt szép tulajdonságokkal voltak megáldva a természettől. A legidősb és legfiatalabb fivér, Józsa és Mihály ügyvéd lett s közben tollat is forgatott; Endre pedig ma is jeles arcképfestőnk. Négyük közül hárman vettek részt a nagy szabadságharcban, Mihály pedig évtizedeken át a kardvívás mestere volt a br. *Jósika* Lajos védnöksége alatt működő iskolában, hol a kolozsvári tanintézetekben tanuló erdélyi ifjuság férfias nevelése körül érdemeket szerzett. Nővéreik a Kanyaró és Veress-családok alapítói lettek.

A fiuk alsóbb iskoláztatása idején a tordai unitárius algymnázium a száz évet élt *Szabó* Sámuel, aranyos-rákosi *Székelj* Sándor és *Darkó* Mihályban olyan tanárokkal és igazgatókkal díszeskedhetett, a kik irodalmilag is fényt árasztottak az intézetre

s a fogékonyabb ifjak lelkében már korán aspiratiót ébresztettek. S Kőváry László ennek határozott csiráit vitte magában a kolozsvári unitárius főgymnáziumba, a hol azok termékenyítő melegágyra találtak, mert a nemzeti irodalom Kolozsvárott kialakuló fókusa ide korán besugárzott s olyan ifjusági irókört teremtett, a melyből *Berde Áron*, *Kriza János*, *Jakab Elek*, *Szentiványi Mihály* sat. nemsokára kiemelkedtek s a *Remény* czimű zsebkönyvben már polgárjogot vittek magukkal az irodalom nyilvános areopágja elé. E körben teszi Kőváry is első kísérletét versirással. De az ő iróságára e mellett egy más körülmény is döntő befolyással volt. Ez időtájt (1837-ben) választották *Brassait* a főgymnáziumhoz tanárnak, hol kezdetben történelmet és földrajzot, majd menynyiségtant és fizikát s még később bölesészetet tanított. Vele új szellem költözik a scholasticus falak közé. Katedráján nemesak személyváltozás, hanem magyar tanítási-nyelv jelentkezik a gyakorlat mestérének sablonoktól független módszerével és az ifjúsággal való érintkezésben azzal a finomabb tapintattal, a mit főuri családban viselt nevelési tiszte alatt szerzett. Ő, mint self made man, figyelője lesz az egyéniségeknek és önállóságot sejtető törekvéseknek. Kiszemeli az átlagos mértéket meghaladó tehetségeket s azok fejlesztésére külön is gondot fordít. Ebben a szerencsében részesült Kőváry is, a mi az ő jövőjére elhatározó befolyással volt. Legalább is siettette annak kialakulását. Belőle a mester kezdetben matematikust próbált képezni, de egy évi kísérlet után ezt sikertelennek látván, félbehagyta s őt e tekintetben Berde Áronnal cserélte ki elég jó eredménnyel. Azonban róla mégse vette le a kezét, csak más irányba terelte. Ő maga így ír arról a hatásról, a mit Brassai az ifjúságra s óráá különösen gyakorolt: „A tanulás mellett az ifjúságban felébrésztette az olvasás s az írói szárnypróbálgatás vágyát. A már fennállott olvasó, felolvasó és vitatkozó együletet figyelme tárgyává tette... Nem csak tanárunk: nevelőnk, mentorunk volt. Örök munkában élt, de az ifjúság részére örökké volt ideje. Egyszer beállitok hozzám, kérem ajánljon nekem egy francia nyelvmentert. Talán igen sok pénze van? Volna egy pár hónapra valóm. Menjen, vegyen egy tanulásra irt francia anekdotás-könyvet, reggel öt órakor hozza le. Lementem. Na, olvassa. Nagyot néztem, de kezdtem olvasni. Ezt így, azt úgy olvassák. Egy óra mulva azt

mondja, ezt a két anekdotát holnap felmondja nekem. Másnap azon kezdí, olvasni már tud, ma megtanul declinálni, holnapután megtanul comparálni. Egy hét múlva: vegyen elő papirost, jegyezzen, mert tanul conjungálni. Két hónap múlva: tud annyit, hogy a többit magára is megtanulhatja... Az olvasóegylet gyűléseibe is bebetoppant. Valamit olvastam. Jőjjön le, hozza le az irását. Maga Kuthyt (az akkor divatban volt novalla-író) utánozza. No, olvassa. Kezdte a bombásztokat kritizálni. Maguk úgy irnak, mintha a világot a lábok között hátratekintve néznék, a dolgokat fejükre állítják — s azzal végezte: az Isten, mint a madárnak tollat, minden embernek megadta stilusát, ne utánozzon senkit. Olvassa Tacitust, Sallustiust. Hozza le, a mit ir. Irkáltam, levittem. Egy részét kiigazitva visszaadta. Egyszer hivat. Itt van „Szilágyi utazása“ s 10 forint, kiadta az akadémia 1840-iki Tudománytárában. Később (1841) csak látom meglepetve az Athenaeumban egy novellámat (Fiducia.)“

„Tanítványaiba beleöntötte a munkaszeretetet, suggestiója s példaadása által kipusztította szótárunkból az unalom szót. Mint egy szobrász, tetszése szerint gyurta, kalapálta lelkünket; mint egy kertész, a vad törzsbe hajlamokat, ambiókat oltogatva, azokat nyeste, idomította s kész emberkép kívánta tanítványait kezéből a világba bocsátani“. („A száz évet élt Brassai“ 17. 18 l.).

Ilyen vezetés és befolyás egy husz éves ifjura annál nagyobb szerencse volt, mert termékeny talajra is talált, egy korán ébredő, figyelő lélekre, a ki korának, nemzetének szükségletei és törekvései iránt már élénk érdeklődést tanusított s azok kielégítésében részt venni hő vágygyal óhajtott.

Önképzésének szép tehetsége és vasszorgalma mellett nagy előnyére volt bámulatos memoriája, mely még aggkorában is teljes ruganyossággal állott rendelkezésére, úgy hogy főleg történelmi és erdélyrészi genealogiai kérdésekben hozzá bármikor mint egy élő lexikonhoz fordulhattunk.

S az ifju lélekre Brassai által gyakorolt jótékony hatás egész életén át megnyilvánult azon gyöngéd, gyermekies tiszteletben és hálás érzésben, melyet ő mestere iránt mindig tanusított. Alkalomszerű tisztelgő látogatásait nála sohasem mulasztotta el, még saját aggkorában sem. Mint főgymnáziumi gondnoktársa egyházi főtanácsi üléseink alkalmával nevére több éven át köz-ebédet adott; ugyanazt tette osztálytársainak 50 év után általa

rendezett összejövetelekor 1890-ben, száz éves életpályájának megünneplésére a kezdeményezést ő tette s halála után szép megemlékezést írt és adott ki pályafutásáról.

Iskolai életét ilyen körülmények között az akkor szokásos jogi tanulmányokkal fejezvé be a református főgymnázium melletti tanfolyamon, 1842-ben Marosvásárhelyre megy át s ott a királyi táblán cancellistának esküszik fel.

A huszonhárom éves ifju életének itt egy nevezetes korszaka kezdődik. Megismerkedik és egész életükre kiható barátságot köt a vele egykoru, ős-székely nemes Dósa Dániellel, a kit már szintén hazafias írói aspirációk hevitenek. Állandó benső barátságuk bizonyítékául később Dósa egyik fiának (Endre kolozsvármegyei alispán, regényíró) keresztapja lesz. Együtt gyakran kirándulnak ennek Makfalván lakó szülőihez s itt és a vidéken bő alkalom nyílik előkelő körökkel érintkezni s a nyilvános társadalmi és vármegyei életbe bepillantani. A már némi írói nimbuszszal övezett, szép szóke fiatal ember mindenütt barátságos fogadtatásban részesül s a legközelebbi téli évszakra, Iszlái László kolozsvári iskolai felügyelő-gondnok ajánlására, a kelementelki Simén-családhoz kap meghívást. Simén György úgy a maga, mint neje br. Rauber Rózália családfáján rokonságban állott az erdélyi arisztokráciával. Öt lánya és egy fia volt. Azok egyike Ugron Lázárnak, másika gróf Lázár Miklós-nak lett felesége. Kövály feladata volt, hogy a már felnőtt lányoknak előadásokat, felolvasásokat tartson s a fiut az elemi ismeretekbe bevezesse. Foglalkozása nem volt sablonhoz kötve. Állása csakhamar bizalmas jelleget öltött s a család társadalmi életének részese lett, sőt egy időben azon a ponton állott, hogy annak kötelékébe lépjen. Két ifjú sziv kölesönös vonzalma azonban itt is, mint oly sokszor, csupán egy szép álm emlékének maradt... A menedékhely Kelementelkén így is nyitva állott számára, midőn a szabadságharcz után bujdokolnia kellett.

Ez epizód mellett sem szorult háttérbe tanulási és írói szenvedélye. Sőt annak táplálására Dósával kölesönösen buzdították egymást és Marosvásárhelyen a Teleki-könyvtár buvár-lásában bő anyagot találtak. Ezt ő később a gyulafehérvári és gr. Kemény Samu gerendi könyvtárában folytatta. S úgy ennek, mint gr. Teleki Józsefnek és Mike Sándornak személyes ismeretsége és megnyert bizalma révén, mind gazdagabb törté-

nelmi forrásokhoz jutott és ez úton munkássága is ezirányba terelődött.

* * *

Köváry *írói működése* azon kornak eklektikus irányában indul, a melyre ifjusága esik.

Fiatal irodalmakban, milyen akkor a mienk is volt, a szakszerű irányzatok csak fokozatosan fejlődnek ki. Verselés, novella, útleírás, elmefuttatás rendesen az első zsengek. S a néplélek ez általános jelensége nyilvánul meg az egyén életében is. Kövárynál sem volt máskép. Ez irodalmi fogzáson ő is átesett, még pedig nagyon korán. A gimnáziumot 1840-ben végzett alig 21 éves ifjútól már a megelőző évben verseket hoz az unitarius önképzőkör által kiadott *Remény* s táj és néprajzot (Teke és népszokásai) a *Nemzeti Társalkodó*. A rákövetkező két év alatt pedig, a mikor jogot tanult, beszélyei (Henriette, Fiduczia, Stella stb.) és néprajzi czikkeinek egész sorozata jelenik meg (Szilágy, Barezaság, Brassó és vidéke, Toroczkó stb.) lapokban és albumokban.¹ Sőt ez időre esik első önálló művének, „*Székelyhonról*“ czimű könyvének megjelenése is, melyet a cenzura történelempolitikai vonatkozások miatt csak megnyirbálva engedett át s kéziratával Kovács Miklós püspök a guberniumból e szavakkal bocsájtotta el: „Sajnálalak fiam, liberális vagy, semmire se fogsz menni!“

Ez a mű azonban a sajtóban és közönség előtt írói tekintélyt adott az ifjunak s ettől kezdve mind rohamosabb és tágabbkörű lesz munkássága. Határozott iránya még nincsen, sőt miután inpressiókra fogékony természete minden irodalmi és közéleti jelenségre és kérdésre azonnal reagál, idejét és figyelmét egész az ötvenes évek elejéig a legkülönbözőbb témák között osztja meg. Ötletszerűen ír szépirodalmi, történelmi, művészeti, tudományos, tanügyi, politikai, ipari, pénzügyi stb. tárgyokról, sőt szakadatlanul fokozódó agilitása már vezető szerepre sarkalván, szerkeszti a „Beszélytárt“, 1848-ban az „Ellenőr“ cz. politikai lapot, és kiadója *Tiles* számára, a kinél egyideig correctorsággal kereste

¹ Dolgozatainak és az azokat adó lapok, folyóiratok, zsebkönyvek, albumok, naptárok czimét illetőleg utalunk Szinnyei „Magyar Irók“ VII. kötete I. füzetére, hol azok 10 hasáb terjedelemben vannak közölve, önálló műveinek jegyzékével együtt.

kenyerét, még naptárt is. Nevelő korában tanítványának „*Györke könyvtárát*“, melybe a történelmet és földrajzot maga írja versekben, utóbbit e czimen: „Györke Erdélyt utazza“. Ennek gördülékeny alexandrin verselése s egészen új, a folyók irányát követő tanmenete annyira kedveltté tették, hogy az erdélyi iskolák is hosszú éveken át használták tankönyvül, úgy, hogy a könyvecske ez elmés czimmal: „Györke Erdélyt újra utazza“, mintegy tíz kiadást ért.

Jóval később is szerkesztett egy politikai lapot, de arról hátrább kell megemlékeznünk.

A későbbi történetírói egyénisége fejlődésének nyomait azonban már a negyvenes évek nagyon vegyes irodalmi termékei között észrevesszük. Például novellái, elbeszélései, rajzai között számos történeti tárgygyal találkozunk, milyenek: Etele, II. Napoleon, gr. Betlen Miklós szerelme, Mirabeau szerelmei Brandenburgi Katalin, Tököli és neje végnapjai, II. Rákóczy Ferencz emigrációja stb. Föld és néprajzi legelső dolgozataiban is, melyekhez az ötvenes évek elején egész sorozat csatlakozott (Székelyek Magyarhonban, Erdély határszéli szorosai, Sóbányánk statisztikájához, Az erdélyi arany- és ezüstbányászat, Erdély nevezetes rónái: Agyagfalvi, Balázsfalvi, Bogát, Hátszeg, Keresztes-mező, Kereszténysziget, Miriszló, Szentpáli, Zernyesti-tér, Színészetünk történetéhez stb. stb.) a történelmi érzék sugarai csillámlanak meg. *Székelyhonról* című műve s 1847-ben jelent „*Erdélyország statisztikája*“ pedig határozott lépés a történetírás felé. Ez utóbbi keletkezésének általa hátra hagyott feljegyzése egyébként az ő rhapsodistikus dolgozásának rendszerét is jellemzi. „Még féllábam az iskolában volt, egy napon csak így szól Brassai: Tiles (jőnevű kolozsvári könyvkiadó) megakarja iratni Erdély statisztikáját, magát ajánltam. A mint a Székelyhont megírta, ezt is megtudja írni. Gróf Kemény József is magát nézte ki, ő is fogja segiteni. S előmbe nyomta a Journal des Savants egy füzetét, fordítsa le, benne van egy statisztika programja.“

A korai zsenge kísérlet első úttörő munka lett hazarészünkről s bár Kovács István a Nemzeti Társalkodóban keményen lebírálta ezekért az iskola porát magáról még le se vert ifju író, hogy statisztikája még is ért valamit, bizonyítja a magyar kormány által a következő évben az országos statisztikai hiva-

talhoz történt kineveztetése, minek következtében az „Ellenőr“ szerkesztését Dósának adta át. Az ő élete-folyása és írói munkássága pedig itt egy újabb korszak küszöbéhez érkezett.

Nem sokáig maradhatott a központi hivatalban. A 48-as események rohamos fejlődése csakhamar elsodorta onnan. A szabadságharcz kitörése minden embert illetékes posztjára parancsolt. Inter arma silent leges. A kormánynak hadi statisztikusra lett szüksége s Kőváryt, a ki Erdélyt akkor legjobban ismerte, s mint zsunalista a Kossuth lapjába is dolgozott, Bemhez küldötték le harezteri tudósítónak.

Ez a véletlen fordulat döntött írói sorsa fölött is és eljegyezte őt *történetirónak*. Előbb azonban keresztül kellett mennie a gyakorlati hazafiság tűzpróbáján. Hivatásánál fogva az erdélyi hadjáratokban egész a zsidói fegyver-letételig mindenütt ott kellett lennie. S bár polgári minőségben szerepelt, a hareztereken ólálkodó veszedelmeket, a zaklatott élet szakadatlan fáradalmait és nélkülözéseit mind át kellett élnie. S mikor már az utolsó ágyuhang elnémult, a szabadságért csattogó fegyverek gulákban pihentek, kezdődött a menekülés, a boszut lihegő üldözés szomorú kalváriája, midőn a mezei és erdei vadak élete kényelmesebb és biztosabb volt a hazafiakénál. Nélkülözésektől és fáradalmaktól elcsigázva menekül a Mezőségen át és betegen érkezik Kelemtelkére, honnan egy év előtt ifjukora legszebb álmával, szívében tele boldogsággal indult volt budapesti útjára. Itt és felváltva Makfalván Dósánál ismét munkához lát, jegyzetei rendezéséhez és feldolgozásához.

De a szeretettel nyújtott menhelyet nem sokáig élvezheti. 1850. szeptember 4.-én csendőrszuronyok közt hurezolják ki éjjeli álmából és szállítják Marosvásárhelyre, hol előbb a székháznál rögtönzött fogdában vasra verik, majd a várba börtönzik be. Innen Kolozsvárra viszik a börtönné alakított vármegyeházba s a mint szaporodtak az unitarius főgymnasiumba, majd pedig mint beteget a kórháznak berendezett Mátyás király-féle házba, hol ismét irogat. Végre azután Urbán kihallgatásra magához rendeli s a történetiró hálájára számítva és arra nyomatékosan czélozva is, szabad lábra helyezi. De internálva kellett Kolozsváron maradnia, hol a politikai menekülőkkel való érintkezése, a kiknek a híres szépségü honleány, Czirjákné Lukács Józefa, maga is később fogoly, volt egyik hőslélekü gondozója, még sokszor hozta érintkezésbe a policiáival.

E pár év élettörténeti adataira részletesebben nem terjeszkedünk ki e helyen, mert azok egyrészt a *Kuszkó* István által szerkesztett „Történelmi Lapok“ közölte visszaemlékezésekben felfedezhetők, másrészt pedig emlékiratainak remélhető kiadásában olvashatók lesznek.

Csak azt jegyezzük meg erre vonatkozólag, hogy a hadjáratok alatt a vezérlő emberekkel való személyes összeköttetése s úgy itt, mint üldöztetése idején szerzett tapasztalatai gazdag forrást nyitottak historikus világ- és emberismeretéhez, s nemzeti küzdelmeink egyik legjelentősebb korszakából az események kohójában látó szemekkel ismerte föl azt a létfontartó nemzeti geniust, melyet ő történelmi tanításaiban mindig plasztikusan állít előtérbe.

Hogy korán és rohamosan kezdett írói munkássága e zavaró korszak után hosszasan fenn nem akadott, sőt fokozódó erejéből mit sem veszített, ebben nagy szerencséje volt a *Szilágyi* Ferenczcel való ismeretsége, a ki már a negyvenes években egy conservatív lapot szerkesztett Kolozsvárt s most szintén az ilyen irányu „Budapesti Hirlap“ szerkesztője lett a fővárosban. Ő Kővárynak szabadságot eszközölt ki, hogy Budapestre tehesse át lakását s azután 1851-ben lapjához tárczarovat-vezetőnek alkalmazta. Itt politikával foglalkoznia nem lehetett, mert — mint szerkesztője mondá — „vezérezikkei az *igénynek* meg nem felelhetnek; de óhajtása az irodalmat s általa a nemzetiséget karolni fel.“ „Ily elv mellett jutott a tárcza kezembe“ — írja Dósához. — „Gyönyörű független állás. Mintegy az irodalom gyeplője egy szálát érzem gyenge kezeimben. Teljes rendelkezésem van. Más e tárgyba nem szól. Én osztom a díjt: e vögre havonként dispositiomra áll 150 pengő, mint íróknak szánt honorárium.“ Ő maga is ír eredetieket s könyvismertetéseket és bírálatokat; de ez utóbbiak összeütközésbe hozzák a szerkesztővel s innen átmegy a „Pesti Napló“-hoz hasonló minőségben s úgy itt, mint a „Hölgyfutár“-ba is dolgozik. Mindez azonban csak kenyérkereset s ő maga is panaszkodik, hogy ez időt rabló munka hátráltatja önálló művek írásában. Már e panasz érezteti, hogy neki magasabb törekvesei vannak s csakugyan még fennlétiben (1852-ben) megírja és kiadja „*Erdély régiségeit*“, melynek német fordítását Geibel vette meg. A mű második kiadása „*Erdély építészeti emlékei*“ czímet kapott. A

német kiadásnak tulajdonítandó, hogy a bécsi kormány őt az erdélyi műemlékek conservátorának nevezte ki, a minnek azonban gyakorlati eredménye — tudtom szerint — nem volt.

Ezzel a munkájával, melyet gyors egymásutánban követ „*Erdély földje ritkaságai*» (1853) és „*Erdély nerezetesebb családai*» (1854), megtalálta valódi hivatásának talaját, melyen aztán egyenesen épül fel történetirői munkássága.

Hogy pedig idejét és tehetségét ennek szentelhesse, az absorbeáló hírlapi foglalkozással egyelőre felhagy, 1852-ben visszatér Kolozsvárra s könyvtári buvárlatokat végez tervezett műveihez. Egy ilyen kirándulását Gyulafehérvárról M.-Vásárhelyre a politikailag kompromittált gr. *Lázár* Eszterrel teszi meg. A policzia tudomást vesz erről s Kőváryt másodszer is internálják Kolozsvárra.

Itt 1854 évi június 4-én megházasodik. Nőül veszi egy gazdag patriczius családnak, mely Mária Theresia idejében a poroszok nyomása elől Sziléziából menekült hozzánk, legifjabb leányát, a nagyműveltségű *Knausz* Johannát, kiadójának és régi protektorának *Tiltsh* Jánosnak unokahugát. Ez 53 évig tartó boldog házasságban, melynek egyetlen fogyatkozása a gyermek-nélküliség volt, anyagilag biztosított, független helyzetbe jut. Sokat utaznak s közben huzamosan tartózkodnak külföldön, világvárosokban és fürdőkön, mindinkább táguló világismerettel gyarapodva s újabb, meg újabb impulsussal térve haza, a mi további működésében lépten-nyomon megnyilvánul.

Az ötvenes évek politikai nyomása alatt a közéleti tevékenység hazánkban a minimumra lévén szorítva, zavartalanul adta magát történelmi kutatásoknak, előszeretettel és hazafias czélzattal hozván felszínre a nemzet multjából mindazon elemeket, a melyek jövőnkre tanulságot, fenmaradásunkra reményt és biztatást nyújthatnak s a nagy leveretés után csüggedéstől megóvhatnak.

Visszanyul a legrégebb homályba, a honnan két kötetben a „*Történelmi rejéket*» és „*adomákat*» hozza. S ezek elméletének körvonalozásával a magyar mythologia eszméjét szolgáltatja Ipolyinak, a mint a tudós főpap ezt neki személyesen bevallotta.

„*A magyar családi s közéleti viseletek és szokások* a nemzeti fejedelmek korából» lökést ad ezen történelmi elem kutatásának az anyaországban is. Valamint e nemű munkái hozzájárultak a

magyar genealogiai és heráldikai társaság létrejövetelehez és irodalmának kifejléséhez.

Ez átmeneti előkészítő munkásság egyenes folyománya lett „Erdély történelme“ hat kötetben s a kiadásra csak 1861-ben kerülhetett „Erdély története 1848–9-ben.“ Az előbbi hosszasan volt nélkülözhetetlen uttörő vezérfonal hazarészünk gazdag és változatos történeti multjában s mint első magyarnyelvű, kimerítő munka e szakban, hódító erővel hatott az olvasóközönség hazafias dolgokat óhajtó lelkére. Sőt Szilágyi Sándor újabb műve sem tette használhatatlanná.

A felsorolt művek együttesen olyan történetirői munkásságot képviselnek, a melylyel Kövály még mindig egyedül áll az erdélyrészi magyar irodalomban. S ebben nem csupán az előttünk álló eredmény érdemel méltánylást, hanem az a nagy szorgalom és munkaerő is, a mely a feldolgozás mellett a rengeteg anyag összehordásában érvényesül, mert az ő háta mögött nem állott egy történelmi társaság évtizedes gyűjtésével és részletmunkákkal. És ez a körülmény a kidolgozás technikájának bírálatánál figyelmen kívül nem hagyható. A módszer, az anyag elrendezés ellen lehet kifogást tenni; sőt a sajátos, minden iratát jellemző túltömör, gyakran épen lakonikus irány, melynél a gondolat helyes felfogása és megértéséért némely mondatait ismételve át kell olvasnunk, s a mely előadás-mód élő beszédében is ismeretes volt, méltán nehézkesnek látszhatnak; de e könyvekben rejlő kincs mindig becses marad.

Önálló történeti munkái rendkívül sok kisebb-nagyobb közleményében nyernek kiegészítést, a melyek gyűjteményes kiadásra érdemesek lettek volna. Ezek egyik legbecsesebbike a *Turul* 1887. évfolyamában közölt tanulmány: „A hűbérrendszer kifejlése s hatása hazánkra“, melyben a hazai és egyetemes történelem, egy korszakos alkatrészét és érintkezését világitja meg.

A millenium századában kihalt nevezetesebb erdélyi családokról az „Erdélyi Muzeum“-ban megjelent közleményei bár elszomorító, de figyelemre méltó negatív kiegészítést nyújtanak e tárgy egyik munkájához. A *millenium lefolyásáról pedig* egy olyan kötetet állított össze, annak minden mozzanatára kiterjedő figyelemmel és fajszeretettel, a mely az egykoruak előtt talán kevés méltánylással találkozik, de a haladó idővel értéke mind növekedni fog s majd a későbbi nemzedékek előtt, a kik

nemzeti életünk e ritka korszakos életének és boldogító lelkesedéssel végrehajtott ünneplésének résztvevői nem lehettek, vonzó és hazaffias érzést erősítő olvasmányt képezend. Méltó tehát, hogy azt könyvtáraink számukra megőrizzék.

Történetírói munkássága a hatvanas évek elejétől számított mintegy huszonöt éven át — nagyobb alkotás tekintetében — szünetet tart. Ennek okára is rámutatok hátrább. 1883 után azonban, mely évben, jó későre, az akadémiának eszébe jut egy régi mulasztást helyrehozni és őt tagjai sorába veszi, erre szolgált érdemeinek mérlegelésével lelkében felébred a vágy: visszatérni első irodalmi szerelméhez s kitüntetését egy nagyobb történelmi munka írásával hálálni meg. Érlelni kezdi a magyar nemzet története megírását. Két körülmény további lökést ad e gondolatához. Egyik: a történelmi társulatban részvételével folytatott tanácskozás azon kérdés fölött, hogy Magyarország történelmét a milleniumra miként kellene megírni? Az országgyűlés tegye-e ezt, vagy az akadémia? Döntés nem történt, illetőleg mindkét gondolat elejtetett. A másik körülmény: *Semsey* László nagy pályadíjának (10.000 korona) kifizése ugyanezen feladatra.

Mindezek határozottabban kezdik megérlelni lelkében a már ott lappangó gondolatot s hozzákezd a feladat kivitelének tanulmányozásához.

Az irányelveket, melyek szerinte a *magyar történetírás jelenkori feladatánál* követendők, két tanulmányban fejt ki. Egyik egy felolvasás az Erdélyi Múzeum-egylet szakosztályában (megjelent az „Erdélyi Múzeum“ 1886 évi folyamában). Másik az *alaprajz és bevezetés*, a melylyel már kész munkáját a Semsey-pályázatra 1895-ben benyújtotta. Hogy a mű létrejövetelének historikumával végezzünk, jelezzük, hogy a pályázat sikertelen maradt (saját nyilatkozata szerint liberalis szempontja miatt) s hogy háromszori átdolgozás után, a mi tíz évi munkával járt, az első kötetet halála évében, 1907-ben, 88 éves korában saját maga kiadta e czimen: »*Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából.*« A készen hátrahagyott második kötetet pedig özvegye adatja ki.

A kidolgozás alap gondolata a Herder-féle történetbölcselem és a czimben is kifejezett nemzetközi kapcsolat, vagyis elhelyezkedésünk és helyzetünk az eurpai civilizációban. A történet

anyagát nem bőviti, hanem azt bő ismeretének s kora higgadt-ságának és elfogulatlanságának magaslatáról tekinti. A tényeknek, eseményeknek rugóit, sokszor meszszűnően mozgó erőt kutatja s következményeit mérlegeli. S legnagyobb ereje, hogy ez irányban gondolat-ébresztő és oktató mesternek bizonyul.

A történettudománynak gyakorlati hasznát nagyrabecsülvén, faji erényeinket művészi esettel domborítja ki s nemzeti önbizalmunk fokozására törekszik. Épen ezért kimélettel van a hagyományok iránt. Államalkotó képességünket magas piedestálra állítja s ebből a honfoglalók Ázsiából hozott műveltségének biztos elemeit állapítja meg. Szóval: művében a tudomány igényeinek figyelembe-vétele mellett nemzeti életünkre, fenmaradásunkra való hatást óhajt gyakorolni. Nem áztatja magát azzal, hogy tökélyest ad, de a történetírásnak ezt az irányát tartja leghasznosabbnak s ennek művelése volt utolsó írói vágya és hagyatéka.

Ezt a művét megelőzőleg érte őt, mint történetírót, a második nagy kitüntetés. A kolozsvári Ferencz József tudományegyetem bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kara ugyanis 1901. december 19-én tartott ülésében „a magyar irodalom és kivált a történetírás terén kifejtett, félszázadot meghaladó érdemdu munkásságáért egyhangulag tiszteletbeli doktorává választotta.“ A következő év június 7-én felavatása megható ünnepélyességgel ment végbe s országszerte kellemes visszhangot keltett. Egyik helyi lap (a Magyar Polgár) a következő tudósítást hozza arról: „Az ünnepség déli 12 órakor folyt le az egyetem tanácstermében, mely ez alkalomra egészen megtelt közönséggel. Ott voltak Fekete Gábor táblai elnök, Heppes Miklós és Gál Jenő tanácselnökök, Dobál Antal, Kozma Ferencz s többen szépszámu hölgyközönséggel. Az avató egyetemi tanácsot, élén dr. Lőte József rektor, Kiss Mór jogkari, Szabó Dénes orvoskari, Böhm Károly bölcsészeti, Apáthy István math. és term.-tud. kari dékánok, továbbá még dr. Schilling Lajos, dr. Márki Sándor, dr. Csengery János, dr. Schnellér István, dr. Szádeczky Lajos, dr. Ternér Rudolf egyetemi tanárok alkották.

Kövár László a tanács zöld asztalánál a rektorral szemben foglalt helyet. Dr. Lőte rektor üdvözlőlvén az egyetemi tanácsot, megnyitotta a gyűlést, melynek egyetlen tárgyát

Kőváry Lászlónak, a bölcselet- nyelv- és történettudományi szak tiszteletbeli doktorává avatása képezi s kérte az illető kar dékánját az avatás megtételére. Böhm Károly dékán jelentette, hogy a kar Kőváry Lászlót egyhangulag tiszteletbeli doktornak választotta félszázadot meghaladó történetirői munkásságáért. A választást ő Felsége jóváhagyta. Ennek következtében átnyújtja a doktori oklevelet azon szívből jövő kívánsággal, hogy a kitüntetett tudós ebben még sokáig örömét lelhesse.

Kőváry László átvevén a doktori oklevelet, a következőket mondotta:

„Dicsőségesen uralkodó felséges királyomtól mély hódolattal, magas kormányomtól s különösen a közoktatási miniszteriumtól mély tisztelettel, a Ferencz József tudomány egyetem s annak bölcseleti karától igaz hálával fogadom tiszteletbeli tudorságra emeltetésemet, mit nem annyiban munkáim értéke, mint magas életkoromig folytatott munkásságom jutalmának tekintek. Sajnálom, hogy nem adatott nekem az élőszó hatalma. Röviden csak annyit akarok mondani, hogy a régi Erdély az, melynek szelleme engem történetiróvá nevelt. Most örömmel látja a régi Erdély az új Erdély szellemének ezt az oltárát, melynek magas nivójára büszkék vagyunk, a Ferencz József egyetemet, hol a régi Erdély tradícióit ápolják és fejlesztik s hogy a bölcseleti kar nem zárkózik el a gondolattól, hogy Magyarország különböző temperamentuma, az Alföld, Felső-Magyarország, a Dunántúl szellemének harmóniája az erdélyi temperamentum szelleme nélkül hiányos volna.

Nem tartom magam egyébnek, mint az erdélyi szellem neveltjének, hirdetőjének.

A mi disze van ennek a kitüntetésnek, megosztom azokkal, a kik nekem a történetírásban segítőim s mestereim voltak.

Annál becsesebb nekem a mi egyetemünk bölcseleti karának reám esett figyelme, miért ismételtlen halás vagyok és maradok.“

Ezzel a szép ünnep véget ért.

* * *

Politikai szereplése, harcztéri tudósítói megbizásán kívül, rövid ideig az 1848 évi országgyűlésre engedett neki bepillan-

tást, mint Torda vármegyei *kiskövetnek*, mialatt mint statisztikus volt fenn a fővárosban. Eljárt a gyűlésekre, sőt azon küldöttséggel is fenn volt, a mely az országgyűlés feliratát V. Ferdinánd királyhoz Bécsbe vitte. Ez a minőség rövid ideig tartott s activ szerepre nem nyújtott alkalmat. Ismeretségét és tapasztalatait azonban ez is gyarapította.

Mint *journalista* két izben fejtett ki élénk tevékenységet. 1848 elején az ő szerkesztésében gr. *Bethlen* Miklós (a későbbi Bolnai) *Szülágyi* Sándor és *Gámán* Zsigmond belmunkatársakkal megindított „Ellenőr“ czimű radikális irányu politikai lapnál, mely a guberniumtól az országgyűlés összehívását, azon reformokat és az uniót sürgette. Másodszor pedig több mint két évtized után a „Korunk“-nál.

Az októberi diploma a magyar országgyűlés összehívásához vezetett. De ebből Erdély kihagyatott. Itt a *Dózsa* által szerkesztett s tulnyomóan gr. *Mikó* Imre befolyása alatt álló „Kolozsvári Közlöny“ irányítja a politikai hangulatot. Kövály is irogat ide. De a politikai vezetésben részes gr. *Teleki* Domokos és ifj. gr. *Bethlen* János nézete szerint a lapnak 47-es ize volt. Határozott 48-as programmal tehát egy második lapot, a „Korunk“-ot alapíták. Ez azonban egy évi fennállás után anyagi zavarokba jutott. Kövály ekkor 1860-ban meg- és saját szerkesztésébe veszi azt s a nevezett két politikussal egyetértve vezeti, míg Bécsből törvény-ellenesen összehívják az 1863. évi erdélyi országgyűlést Nagyszebenbe. Abban minden magyar politikai irány egyetértett, hogy ez az 1848-ban törvényesen életbelépett *unio* megtagadása, tehát súlyos alkotmány sérelem. Így fogta fel azt a közvélemény tolmácsolására és irányítására hivatott sajtó is. De a választásokat a kormány keresztülhajtja, a regálisták meghívóit kiküldi s a megnyitás napját kitűzi. Quid nunc?! Politikusaink előtt e nehéz kérdés áll. Annyiban könnyű a felelet, hogy a szétdaraboló és a birodalmi gyűlésbe csábító kísérletnek teljes erővel ellene kell állni. De hogyan? mily formában? E *taktikai* kérdés fölött a bizalmas tárgyalások megindulnak, előbb Gyulafehérváron Hajnald Lajos püspöknél, majd az országgyűlés megnyitása előestéjén Nagyszebenben. Lejő a tanácskozásra gr. *Andrássy* Gyula, le *Tisza* Kálmán s részt vesznek azon a szerkesztők is. A törvénysértés elleni tiltakozásnak két módja mutatkozott lehetségesnek a

magyar képviselők számára, (mert a szászok és oláhok vigan mentek a hivogató szóra, sőt a reichsrathban is megjelentek): be se lépni a törvénytelen gyűlésbe, ez az egyik, vagy belépni és azt egy ünnepélyes tiltakozás után odahagyni. Ebben a taktikai kérdésben a „Korunk“ szerkesztője az utóbbi eljárás álláspontján volt, sőt erre az eshetőségre készen is tartott kefelevonathoz egy tiltakozás tervezetet. De politikusaink az alternativa első része mellett döntöttek s azzal hazautaztak. Pap Miklós pedig, a „Korunk“ munkatársa, a ki már ekkor Tiszapárti lap szerkesztését tervezte s nemsokára „Magyar Polgár“ czímen azt meg is indította, hozzájutván a kefelevonathoz, azt a „Kolozvári Közlöny“-ben nyilvánosságra hozta. A czélzat ezzel a Deák-párti lap és szerkesztő compromittálása volt, a mi az akkori izgatott hangulatban sikerült is, annyira, hogy Kőváry gyanusításoknak lett kitéve, sőt egy Tordára tett kirándulásából insultusok között kellett menekülnie.

Ez őt annyira elkészeríté, hogy szülővárosába többé sohase tette bé a lábát. A lapot itthon a kiegyezés évében megszüntette s nejevel hosszabb időre külföldre, egyenesen Párizsba utazott. S innen, még a történetek után is, a helyébe lépett „Kelet“-nek tárca-leveleket küldözgett.

Hajlott korában visszapillantásait jegyezte papirra saját pályájára vonatkozólag is és sajnálja azt az időt, a mit politikai excursióra fordított; de megjegyzi magáról, hogy nála a journalistai hajlam veleszületett természetében rejlett. Egész életén át ingerelte őt minden közkérdés tárgyalása s annak tisztázásához hozzájárulni magától meg nem tagadhatta. Ennek igazolásául és jellemzésként megemlítjük, hogy aggkorában is irt kiadásra egyáltalán nem szánt politikai czikkeket s szereplő politikusainkra vonatkozó észrevételeket, a melyek egyebekkel együtt gondosan raktározva lettek. Sőt, szintén maga mondja magáról, még a tudományt is bizonyos journalista-szerűséggel kezelte, hogy korára annál inkább hathasson. S ez az irányzat előadás módjában kétségtelenül fölismerhető.

* * *

A politikai téren kapott lökés, mely a történetirót már jól medrezett pályájáról más irányba terelte, az előadottakból kiszámíthatólag több mint negyedszázadon át éreztette hatását.

Ez idő alatt egy egészen új pályán látjuk mozogni. Párisban s majd Bécsben és Csehországban tartózkodása bő alkalmat nyújt neki a hazai és külföldi viszonyok összehasonlítására. S ez a körülmény őt a *közgazdaság* felé terelte, a minek elméleti művelésében élénk irodalmi munkásságot fejt ki.

A *biztosítás* ügy különböző ágairól 1870 és 84 között nem kevesebb mint hét kisebb-nagyobb munkát irt és adott ki. Sőt azok egyikével („A biztosítás rendszere“, három kötetben) a párisi akadémia pályázatán is részt vett, hol művét ugyan méltányolták és megtartották, de mint idegen pályázót figyelmen kívül hagyták. Ez eszmekörbe annyira beleélte magát és azt oly nagyra becsülte, hogy még akadémiai székfoglalóját is innen vette.

Ischl és karlsbádi nyaralásai alkalmat nyújtanak neki a Lajtán tuli fürdők szervezete és berendezése ismertetése által hazai fürdőink fejlesztésére hatni.

Kolozsvár közéletében pedig több irányban igyekszik tanulmányait és tapasztalatait értékesíteni. A magyar kormány által rendezett 1870. évi első népszámlálás vezetését a törvényhatóság rábizza s ő annak anyagát a statisztikai tudomány alaposágával dolgozza fel és bocsátja közre. Mint a közigazgatási bizottságba kinevezett közgazdasági előadó, a város fejlődésére irányelveket körvonaloz. Mint a köztemető és sétatér gondozója, különösen ez utóbbinak kiterjesztése, rendezése és fásítása által hosszú éveken át sikeres munkásságot végez, minek eredményét minanyájan gyönyörködve élvezzük. A Mátyás király-téri templomot körülvevő disztelen épületek megváltása és eltávolítása munkájából pedig az érdem jelentékeny része őt illeti meg. Ő volt t. i. a kezdeményező és nagy társadalmi agitációt kifejtő *Schütz* János mellett az alap pénztárnoka, az intéző-bizottság jegyzője s mint ilyen, a sajtóban évtizedeken át ő tartotta ébren az érdeklődést s a közadakozás eredményét oly szerencsés kézzel gyümölesztette, hogy az által a város fejlődése történetében egyik legnagyobb alkotás hajtattott végre. E társadalmi művelet pragmatikai történetét annak keletkezésétől 1852-től 1886-ig terjedőleg összeállítva egy igen becses, terjedelmes füzetben kiadta.

Mint az ipar- és kereskedelmi kamara s a kolozsvári kereskedelmi akadémia felügyelő-bizottságának hosszas éveken át tagja, szintén részt vette intézmények közhasznú munkásságában.

A magánvállalatként szerencsés parcellázással létesített s telekkönyvileg hivatalosan is az ő nevét viselő városrész, az u. n. *Köváry-telep* nemcsak neki eredményezett jelentős anyagi hasznot, hanem a kis emberek lakásviszonyainak megjavítását is egy jó lépéssel előbbre vitte.

A megbukott „Kisegítő Takarékpénztár“, ez egykor nagy bizalmat élvező és virágzó pénzügyi intézet vezetésében azonban szerencsésje elhagyta. Azon a súlyos válságon, a mely a város pénzpiaczára nehezedett s három nagy pénzügyi intézetünket megsemmisüléssel fenyegette, az övé zátonyra jutott és megmenthető nem volt. Az ő és igazgatótársai tetemes anyagi áldozatai a betevők károsodását elhárították ugyan, de a részvények értéktelenné váltak. Ez a csapás buskomorrá tette őt egyidőre. Ám az irodalom balzsamot nyújtott sebeire, visszaadta romolhatatlan munkaerejét — sőt magát ismét igazi hivatásának. Magyarország történetét azután írta meg. S az ezen időközben nyert tiszteletbeli tudorsága mégegyszer felvillanyozta lelkét azon kor és munkásság emlékének föllevenítése által, a miben a siker leghivebb élettársa volt.

Nyolczvan évet meghaladó életkorában, miről a napi sajtó is méltányló megemlékezéssel vett tudomást, szemlét tartva irodalmi munkássága fölött, följegyzéseiben azt önmaga így jellemzi: „Visszapillantva hatvanhárom évi pályafutásomra, mint a ki soha magammal megelégedve nem voltam, magam is bevégezetlen pályafutásnak látom. A *kirándulások sok időmet vették el*. De pótolta pusztithatlan egészségem, áldott emlékező-tehetségem, perczig sem nyugvó munkakedvem. A kötetek, füzetek, cikkek száma nem is hiányzik. Hogy *hiányozni látszik az egységesség*, abban találok, hogy vagyon nélkül indultam. Kezdetben kiadóim rendelkeztek tollammal. Egy oly korban indultam, melyben a polyhistsorság divatja járta . . . S ide számít, hogy nemcsak hogy nem születtem szobatudósnak, de a küzdelmes kor ide-oda állított. De bizonyos egységességet mégis látok pályafutásomban az által, hogy Erdély hazám írója voltam. Dilettanskodtam rendre az ethnographia, a geográfia, a statistika, az archaeologia, a geneologia, a közgazdaság terén, voltam két ízben publicista, de mindig ott volt a háttérben Erdély nagy multja, haza-, faj- és szabadságszeretetünk forrása, a historia.”

E sorokban minden meg van mondva, a mit róla írói jellemzésül megállapíthatnánk. Elismerve a szótágazó irány, indokolva az írói temperamentum és a kor szükségletei s irodalmunk helyzete által, de a már korán jelentkező s mind erőteljesebben vissza-visszatérő historiai érzék és hajlam uralomra jutása. Ez az ő rövidre fogott írói biográfiája. Életsorsa kerekének forgását ez a tengely tartja össze és menti meg a szétrepüléstől. Ez sugallja neki legbecesebb írói hagyatékát.

* * *

Ha e változatokban gazdag, hosszú és rendkívül munkás életen végig tekintettünk, nem zárhatjuk le annak rakott albumát, míg róla az *unitárius* hitrokonról is meg nem emlékezünk.

Ő disze, hasznos, munkás és áldozatkész fia volt egyháznak. Mindig melegen érdeklődött ügyeink iránt, szívből örvendett haladásunkon s egészen hajlott koráig részt vett tanácskozásainkban; vagy ha oly fontos kérdésben, minő az újabb egyházkormányzati szervezet, személyesen már nem tette, nyomtatásban sokszorosított beadványban közölte történészi bölcseséggel latolgatott véleményét és figyelmeztetéseit. Minden nyilvánosságra jött iratot, munkát, a mely tőlünk származott vagy ránk vonatkozott, figyelmére méltatott és reflexiókkal kísért. Igazán vallásos érzületű hívő volt.

Mint évtizedeken át főgymnáziumunk egyik felügyelő-gondnoka, eljárta a vizsgálatokra, ünnepélyekre, az ifjuság erkölcsi és szellemi élete felett örködött és sok szegény tanulónak enyhítette nélkülözését.

Nem volt semmi egyházi mozgalom, a melytől anyagi támogatását megtagadta volna. Irodalmunknak nemcsak pártolója volt, hanem azt közreműködésével gazdagította is, a miről e folyóirat füzetei bizonyítékokkal szolgálnak.

Íratai között élete alkonyáról, ilyen feljegyzést találunk: „Minél előbb haladtam a korban, mint babona, ígézet szállt meg a háláérzet minden iránt, kitől valami jót vettem... Ezek során megszállt a gondolat, hogy az unitáriusok tanítottak ki, kik azt az iskolát alapították és fentartották. Az a munkakedv, az irány, melyet onnan hoztam, mégis érdemelne valami hálát.“ S utolsó éveiben e folyóirat hasábjai egész sorozatot hoznak tőle egyházi

jeleseink életéről és működéséről; könyvtára legbecsesebb darabjait főgymnáziumunk számára adja át s 1907. évi szeptember 25-én bekövetkezett halála előtti napon egy alapítvány tételéről is intézkedik egyháza iránt nyilvánuló hálája maradandó jeléül.

Köváryban a XIX. évszáz magyar nemzeti törekvései és küzdelmeinek, irodalma erőteljes kifejlődésének egy minden vonalon megjelenő kész harcosságát s késő unokák előtt regélő hirmondóját tiszteltük. Nagy idők és események krónikása volt mi közöttünk pátriarka-korba nyult élettel, s az marad egymást követő késő nemzedékek előtt történelmi műveivel. Nevét bevészte a hön szeretett Erdély bérczeibe és földje ritkaságaiba, beszél-lásolta nevezetes családai s szárnyra bocsájtotta regéiben és mondáiban. Ezek viszik, védik és visszhangozzák, hogy veszve és feledve sohase legyen a hű és fáradhatatlan munkás emléke.

Hitrokonai is kegyelettel fogják azt tiszteletben tartani.¹

¹ Fenmaradt arczképei: 1853-ból Klimkovitstól, melyet Roskovits is felvett a Kolozsvár városa által megrendelt millenáris „Unio-arczkepesarnok”-ba (Vasárnapi Ujság 1895. 22. sz.); a nyolczvanas évekből öcscsétől Köváry Endrétől (Magyar történelmi képesarnok az akadémiában); a mi képünk fénykép után készült s az ábrázolat még erőteljes férfikorából mutatja be.

KOZMA FERENCZ.

Tanulmányok Luther irataiból.

V.

„A keresztyén ember szabadságáról.“

Luther harmadik alapvető reformátori munkájához érkezünk. Azonban ez a mű csak időrendben az utolsó. Tartalma és jelentősége szerint akár az első helyre is sorozható volna. Ez leginkább megfelel az „alapvető“ jelzőnek. A reformatió célja, szelleme és irányzata a legtisztábban e terjedelmére nézve is legkisebb iratban domborodik ki. Az a nagy előnye is megvan, hogy teljesen elvi magaslaton áll. Hangja nyugodt és meggyőző. Itt már nem a harc tüzeiben állunk. Nem küzdünk az ellenféllel s nem törünk annak a megsemmisítésére. Itt a nyugodt, megfontoló bölcsesét hallgatjuk, ki elvi álláspontját fejti ki s eddigi küzdelmeinek és törekvéseinek az indító okáról ad fölvilágosítást. A mint maga mondja előszavában, azért írta e művet, „hogy kiki tisztában legyen az én pápaságra vonatkozó tanomnak és írásomnak indító okával.“¹ Ebből is látható, hogy az iratot tartalma szerint az első hely illetné meg. Ez úgyszólván a zászló, melyre a reformatió jelszava van írva. De a csaták zajában nem a rendszer a főkövetelmény. Luther előbb leverte az ellenséget, megrongálta várait, elvette hadikészletét s azután igazolja eljárását. Mindenképpen tehát tartalmilag is összefügg ez a munka a más két alapvető irattal.

Tárgya az ember legdrágább kincse: a szabadság. A szabadság az ember lényegéhez tartozik. Vegyük el az embertől szabadságát s megsemmisítettük emberségét. A hol az ész, sziv és lelkiismeret bilincsekbe van verve: ott csak névleg létezik az ember. De e nagy névvel járó munkának, törekvésnek semmi nyoma.

¹ Luther Márton művei. II. k. 323. l.

Vajjon tehát a kereszténység ellensége volna a szabadságnak? Vajjon a keresztény szabadság csupa negatívum volna? Vajjon a Krisztus lábainál ülve s az ő evangéliumát hallgatva, teljesen le kell mondanunk legdrágább kincsünkről s föl kell áldoznunk emberségünket? Vajjon a Krisztus csupa alázatos, meghunyászkodó és szolgálékű embereket türne meg maga körül? Nem tudjuk a kereszténységnek nagyobb ellenségét elképzelni, mint azok, a kik így gondolkoznak róla. A kik keresztre feszítették Jézust, nem vétkeztek nagyobbat, mint azok, a kik evangéliumából a szolgaság bilenseit akarnák kovácsolni. Hiszen Jézus éppen a mi szabadítónk; mert a törvény betűjét eltörölte, a léleknélküli üres cselekedetek értékét megsemmisítette. Szabadító, mert az emberi erőknek és tehetségeknek útját megnyitotta s az embert maga fölött úrrá tette, hogy szabadon munkálhassa üdvét, vagy kárhozatát. Nem Isten káromlása-e hát a szabadságnak ezt a hős bajnokát úgy állítani oda az emberiség elébe, mint egy telhetetlen zsarnokot, ki semmi önállóságot nem tűr s az egyéniség minden megnyilatkozását tüzzel vassal üldözi.

Pál apostol éppen e téves irányzattól féltette a kereszténységet. Ezért két szép levelét — a Rómabeliekhez és a Galatákhoz írottat — nagyrészen a keresztényi szabadság kérdésének a tisztázására szenteli. Határozottan kimondja, hogy a testet és lelket lenyűgöző, külső szertartásoknak és cselekedeteknek semmi befolyások nincsen az üdvösségre, mert csak a hit üdvözít. És mintegy tanúságképpen a gyülekezet lelkére köti: „A szabadságban azért, melylyel minket a Krisztus megszabadított, álljatok meg és ne kötelezzétek meg ismét magatokat szolgálatnak igájával.“¹ „Mert ti szabadságra hivatatok atyámfiak, csak hogy a szabadságot ne adjátok a testnek bűnre való alkalmatosságul, hanem szeretetből egymásnak szolgáljatok.“² Ha az egyház az apostolnak ez igéit írja homlokára, ha minden körülmények között azok értelmében neveli a híveket: akkor az evangélium kincse nem került volna a hamis sáfárok kezébe s a kereszténység történelméhez nem fűződött volna annyi kegyetlen kinzásnak s emberirtó háborúnak az emléke.

¹ Gal. 5. r. I. v.

² U. o. 13. v.

Csakhogy az idő változott. Az evangéliumi szabadság, mely győzelemhez juttatta a *küzdő* egyházat, ellensége lett az *uralkodó* egyháznak. Győzött a hatalom és uralomvágy. Mellette elnémitatott az evangélium minden érdeke. Hiába szólt volna meg a Jézus. Szavát elnyomta a zsinatok lármája. Oknélkül áll ki a sikra Pál apostol. Nagyobb hitelt érdemel a „Péter utódja.“ Az evangélium drága kincse hiába ajánlja magát. Első az egyház érdeke. Ilyen körülmények között kicsoda gondolt volna a szabadságra. Hiszen ez a zsarnokságnak legnagyobb ellensége. Veszszén el hát a szabadság, csak megmaradjon a hatalom. Ez a felfogás szülte a dogmák, zsinati végzések, pápai határozatok és egyházi parancsolatok ama tömkelegét, a melylyel szemben az embernek csak egyetlen joga van: a föltétlen engedelmesség. Oda lett az egyéniség az egyház mindenhatósága mellett. Az ember üres géppé lett, kinek csak a szolgaság jutott osztályrészébe.

A kereszténységnek e nyomasztó helyzetében emelte fel Luther a szabadságnak régen eltiport zászlóját. Kézében az evangéliummal, igyekszik megvilágosítani a lelkeket. Az egyházi zsarnoksággal szemben védelmébe veszi emberi jogainkat. Vissza akarja adni azt a szabadságot, melyet Jézus szerzett s melyet Pál apostol olyan féltve őrizett. Azért Luther szellemének megértése szempontjából, föltétlenül szükséges megismernünk azt, hogy miképpen gondolkozott ő a keresztény ember szabadságáról.

Miben is áll Luther szerint a keresztény ember szabadsága? Talán abban a féktelenségben, mely mint megáradt folyam magával ragadja az isteni és emberi intézményeket? Vagy talán abban a korlátlanságban, mely mint pusztító tűzvész száguld keresztül a társadalmi renden, hogy hamúvá égessen mindent, a mi utjába akad? Senkisem értette jobban félre Luthert, mint azok, a kik későbbben az ő szabadságáról való nézeteit nyílt lázadásra s féktelen szabadosságra használták. Mindenekelőtt két tételt állít föl, a melyekben körülírja a ker. szabadság fogalmát, körét és határát. 1. „A keresztyén ember mindeneknek szabados ura és nincsen senkinek alávetve.“ 2. A keresztyén ember mindeneknek készséges szolgája és mindenkinek alá vagyon vetve.“ E két tétel teljesen a szentírásón alapszik. S bár a kettő egymásmellé állítva ellent-

mondásnak látszik, mégis el kell ismernünk azoknak igazságát. Mert valóban a keresztyén embernek egész élete: Szabadság és szolgálat. Hogy ezt megérthessük, tisztába kell jönnünk az *embernek* keresztyéni fogalmával. E szerint az ember testből és lélekből áll. Ennek megfelelően benne *testi* és *szellemi* természet egyesül. Ezért különböztet meg a szentírás testi és szellemi embert. A szellemi ember szabad, a testi ember pedig szolgál.

Most az a kérdés, hogy miben áll a szellemi ember szabadsága? Nagyon tévednek azok, a kik azt a szabadságot külső dolgokba helyezik. Ezt tisztán és kizárólag a lélek szerezheti meg magának. A test lehet gonosz, míg a lélek jó. A test lehet szolgál, míg a lélek szabad. Szóval a test betegsége, éhsége, szomjusága és gyötrelme a lélekre befolyással nincsen: sem szabaddá, sem fogolylyá nem teszi. Éppen ilyen közömbös a lélekre, hogy a test milyen ruházatot ölt; szent, vagy közönséges helyen tartózkodik, böjtöl, imádkozik, avagy éppen búcsúra jár. Szóval a test bárminő cselekedeteket hajtson végre, az a lelket nem érinti. Hisz mindazokat a külső dolgokat egy álnok és képmutató nemzetség is végrehajthatja; egy teljesen megromlott és gonosz ember is gyakorolhatja.¹ Akárcsak Pál apostolt s neki a testi- és lelki emberre vonatkozó fejtegetéseit olvasnók. A mint az apostol küzd a zsidóskodó képmutatás ellen: úgy küzd most a reformator az „opus operatum“-féle külső cselekedetek ellen.

Ha tehát ezek szerint a külső dolgoknak és cselekedeteknek a lélekre semmi befolyásuk nincsen: kell lenni valami olyan eszköznek, a mi őtet is élteti, kegyessé és szabaddá teszi. Ilyen eszköz égen és földön csak egy van, t. i. az evangelium, vagy Isten igéje. Minden nélkül el lehet a lélek e világban, de az Isten igéje nélkül nem. Ebben van eledele, öröme, békessége, világossága, igazsága, bölcsesége és szabadsága. Már a szentírás szerint is akkor mér Isten a legnagyobb csapást a népre, a midőn igéjét megvonja tőle s viszont akkor áldja leginkább, a midőn igéjét közli. Az igehirdetés céljából jött Jézus a világra. Ezért éltek az apostolok. És ez volna a püspököknek és papoknak kizárólagos hivatása.² Ime a protestans szószék és a katolikus oltár közti áthidalhatatlan

¹ i. m. 325 l.

² i. m. 326 l.

különbség. Az első a szabadság oszlopa, az utóbbi a szolgaság vára.

De nehogy valaki tévedésbe essék s azt mondja, hogy az ige lehet emberek találmánya s papok koholmánya. Ez ellen is felállítja Luther a védőbástyát, midőn nyíltan kimondja, hogy a lélekre áldásos nem lehet semmi más tudomány, „mint a Krisztusról való beszéd, úgy a mint az az evangéliumban foglaltatik, melyet olybá kell vened, és a mely olyan is, mintha Istenedet hallanád teveled beszélni.“¹ A keresztyén ember előtt tehát soha sem az a főkérdés, hogy mit tanít a pápa, mi az egyház hivatalos hitvallása, vagy mit rendeltek el a zsinati végzések, hanem az, hogy mit tanít az evangélium? Minden egyéb emberi találmány és szolgaságra vezet, ez pedig Isten beszéde, mely szabadságot ad. Ime így mutatja meg Luther az egyéniség emelkedésének és érvényesülésének útját az egyházi rendeleteknek nagy tömkelegében.

Azonban egyéniségében senki el nem bizakodhatik, mert éppen az evangélium, mely öntudatra ébresztett, adja értésünkre azt is, hogy életünk és cselekedeteink Isten előtt „semmi“ s az embernek önmagában el kell kárhoznia. Ebből a romlásból és kárhozatból egyedül a hit szabadithat meg. Az a hit, mely Jézushoz emel s azt eszközli, hogy föltétlen bizalommal viseltessünk iránta. Ez a hit „üdvöt ad és minden kárhozatot elvesz.“ A keresztyének ez az egyetlen kincse s ezenkívül semmire szüksége nincsen, mert „egyedül a hit“ minden cselekedet nélkül szabaddá és boldoggá teszen.² Ez a reformáció sarkpontja. A „sola fide“ jelzi irányát. A mint Pál apostol a zsidó külsőségekkel s egy élettelen vallás szertartási gyakorlataival szemben, a hit alapjára helyezkedett: úgy Luther az egyházi czeremóniák hiábavalósága ellen a hit által való üdvözülést hirdette. Igaz, hogy ez által, a midőn a lelkeket felszabadította az egyházi gyámkodás alól, üdvének ígéretével s a kárhozat rémitgetésével a Jézus lábaihoz szögezte; de legalább önmagának urává tette, hogy üdvének kérdésében minden emberi véleménytől menten határozhasson. Ilyen értelemben „a hit által való megigazulás nem tagadása, sőt inkább bizonyítéka a legfensőbb szabadságnak — mondja Hase. — E

¹ U. o.

² i. m. 327 l.

tanba van befoglalva a protestantismus egész alanyisága, mint szabad, de a Krisztus által megszabadított és ő neki átengedett alanyiság.“¹

Ha egyedül a hitből származik minden jó, mi haszna van akkor annak a sok törvénynek, parancsolatnak és rendeletnek, a melyek oly bőséggel találhatunk a szentírásban? E kérdés elől nem térhetett ki Luther, a mint nem tért ki későbben Kálvin sem. Feleletük is egyformán hangzik. Ez a felelet nem lehet a nomismus tana, hiszen éppen az ellen küzdenek. De az antinomistikus álláspontra sem helyezkednek, a mely teljesen elveti a törvényt. A mint Luther mondja, a törvény és parancsolatok arra valók, „hogy az ember megismerje belőlük jóra való tehetetlenségét és megtanuljon önmaga fölött kétségbe esni.“ E szerint a törvény hivatása, hogy az embert a földig lesujtva, a porig megalázva a saját tehetetlenségére tanítsa. Nem pozitív eszköze az üdvnek, de mégis annak előfeltétele. A törvény által előidézett kétségbeejtő helyzetben lép előtérbe Istennek az új testamentumban foglalt „igérete“, mely a kétségbeesett embert a Krisztushoz és az ő evangéliumához vezeti. Az ő testamentumi törvény és az új testamentumi parancsolatok között e szerint bár van némi fokozati különbség, de az üdvöt az utóbbiak sem eszközölhetik. A hol a parancsolatok és cselekedetek haszontalanoknak bizonyulnak; a hol az embernek bűneiből és kárhozatából való szabadulására egyetlen út sem mutatkozik: ott megjelenik a hit, mely által az ember a lelki javak bőséges osztályosa és Isten valóságos gyermekévé lesz. Ennélfogva a hit nemcsak hogy nem kötelez jó cselekedetek gyakorlására, hanem még felold azok alól s így teljesen szabaddá tesz.

Nemcsak szabaddá teszen a hit, hanem a lelket Krisztussal „mint menyasszonyt a vőlegénnyel egyesíti.“ Mi következik ebből? Az, hogy „a mi a Krisztusé, az a hívő léleké is s a mi a léleké, az a Krisztusnak is sajátjává lesz. Minthogy pedig minden jó és üdvösség a Krisztusnál van: mindezek a lélek sajátjává lesznek. Az a sok rossz és bűn pedig, a mi az emberi lelket terheli, a Krisztus sajátjává lesz. Így a lélek a hit által megszabadul bűneitől, mert azokat a Jézus magára vállalja, mintha ő követte volna el. Benne aztán a bűnök semmivé

¹ Prot. Polemika. I. k. 30 l.

lesznek; mert az ő igazsága legyőzi azokat. Itt a hagyományos egyházi tannal ellentétben a megigazulásnak egy újabb útját tárja föl Luther, mely ha kényelmesnek is látszik, de megvan az az előnye, hogy a vallást az emberi lélekbe helyezi vissza s mindenkinek értésére adja, hogy az üdvösséget minden külső befolyástól menten, magának az embernek kell munkálnia.

Hogy a hit által szerzett keresztényi szabadságot annál világosabbá tegye Luther, részletezi mindazokat a lelki jókat, melyeket a Krisztus mint vőlegény közöl a hívő lélekkel, mint menyasszonynyal. Tudjuk, hogy a Krisztus lelki értelemben véve „király és pap.“ E kettős tulajdonságának minden áldását közli a hívő keresztényekkel. Ugyanis általa lelki értelemben „király“ lesz a hívő keresztény, mert „a hit által minden dolog fölé oly fenséges magasságba emelkedik, hogy lelkileg mindeneknek urává lesz, mivel, hogy üdvösségének semmi sem árthat, sőt neki minden kell hogy hódoljon és üdvösségét munkálja.“ Ezen a fenséges lelki magaslaton még a halál és szenvedés is az üdvösség eszközévé lesz. De a Krisztus által *pappá* is lesz a hívő keresztény, a mi méltóvá teszi őt arra, hogy az Isten elébe lépjen s magáért és másokért könyörögjön. Minő más képet mutat ezen a lelki magaslaton az ember, mint a római zsarnokság által kovácsolt sulyos bilincsek alatt roskadozó szolgáló, a melynek le van kötve esze, szive és lelkiismerete s mindent az uralkodni vágyó papságtól vár félelmes meghunyászkodással, mert annak a kezében hiszi letéve üdvét vagy kárhozatát! Bizonyára a Luther által körülírt szabadság állapota az, a mely az emberi méltósághoz kötött fogalmainknak megfelel.

Most áttérünk a Luther által felállított *második* tétel igazolására. Azért nehogy valaki a fentiek után úgy gondolkozzék, hogy nekie már most egyáltalában nem kell semmit tennie, mert a keresztényi szabadság minden jó cselekedet alól feloldozza. Ha csupán lelki lény lenne: akkor igaza volna. De mivel testi lény is, nincs igaza. Az ember ugyanis szabad lelke, de szolgál teste szerint. A test felett uralkodni, annak vágyait és indulatait megfékezni: ezt kívánja a hit, nehogy a külső ember a belsőnek akadálya legyen a tökéletesség felé haladásban. De már ezeket a külső cselekedeteket soha sem szabad azzal a gondolattal végeznünk, hogy azok jobbá vagy kegyesebbé tesz-

nek minket Isten előtt. A cselekedeteknek szolgálai ne legyünk, hanem végezzük azokat „szabad szeretetből“. Mit ér azért a test kinozása és sanyargatása, melylyel az ember önmagát tönkreteszi abban a balvéleményben, hogy ezáltal Isten előtt jobbá vagy kegyesebbé lesz? — Avagy a püspök valamely püspöki kötelesség végzése által lesz-e püspökké? Sőt ellenkezőleg cselekedete érvénytelen, ha megelőzőleg fel nem volt szentelve.

A hit és cselekedet viszonyát igen érdekesen világítja meg Luther a következő találó fejtegetésében: „Jó, kegyes cselekedetek sohasem tesznek senkit jó, kegyes emberré, hanem a jó kegyes ember jó, kegyes cselekedeteket mivel. Gonosz cselekedetek soha sem tesznek senkit gonosz emberré, hanem a gonosz ember, gonosz cselekedeteket mivel. Úgy, hogy mindenestre előbb a *személynek* kell jónak és kegyesnek lenni minden jó cselekedetet megelőzőleg, akkor aztán a kegyes és jó személytől jó cselekedetek származnak. A mint Krisztus mondja (Máté 7. r. 18 v.): A rossz fa nem terem jó gyümölcsöt. A jó fa nem terem rossz gyümölcsöt“. S az is világos, hogy nem a gyümölcs tartja a fát; a fák sem nőnek a gyümölcsön, hanem megfordítva, a fa tartja a gyümölcsöt és a gyümölcs nő a fán. Valamint hát fának előbb kell lenni, mint gyümölcsnek és a gyümölcs nem teszi a fát se jóvá, se rosszá, hanem a fától függ a gyümölcs minősége: azonképpen az embernek is a maga személye szerint elébb kegyesnek vagy gonosznak kell lennie, mielőtt jó vagy rossz cselekedeteket művelhetne, és az ő cselekedetei nem teszik őt jóvá, avagy rosszá hanem ő követ el jó, avagy rossz cselekedeteket.“¹ Ezek szerint az embert jóvá az ő hite, rosszá pedig az ő hitetlensége teheti csupán. Azért, a kik a cselekedeteknek akármiféle érdemet tulajdonitnak, azok — Luther szerint — meggyalázzák Istennek kegyelmét“. Ez érvével Luther Augustinusra támaszkodik, a kinek tanai bármennyire ki voltak közösítve az egyházból, de neve nagy tekintélyben állott s így igen jó ajánló levél volt a Luther írása mellett.

Az ember nemcsak önmagának és önmagáért él. Társadalomban, emberek közt vagyunk. Ez a cselekedeteknek újabb nemét teszi kötelességünké. Jót kell tennünk felebarátainkkal. Azonban a mi javunkra azokból a cselekedetekből sem írható

¹ I. m. 339 l.

semmi, a melyeket embertársaink érdekében hajtunk végre. Ezeknél a cselekedeteknél tisztán az legyen a főszempont, hogy általuk embertársainknak szolgáljunk s az ő javukat munkáljuk. Itt lép előtérbe egy másik nagy érzelem: a *szeretet*. Nem úgy, mintha az a mi jobbulásunknak vagy üdvösségünknek eszközévé lehetne, hanem úgy, hogy minket felebarátaink szolgálására állítson. Ime tehát így domborodik ki a keresztyény ember képe a Luther iratában! Egyfelől teljesen szabad, de másfelől önként szolgáló lett. Azonban úgy szabadsága, mint szolgálata a hitből származik. Ugyanis így gondolkozik: „Ime az én Istenem engem, méltatlan és elkárhozott embert, minden én érdemem nélkül, ingyen való kegyelméből megajándékozott Krisztus által és Krisztusban minden kegyesség és üdvösség teljes gazdagságával, úgy hogy immár semmi másra nincsen szükségem, minthogy higgyem, hogy ez így van. No hát ennek az én jó atyámnak, a ki engem fölös jókkal ingyen elhalmozott, megteszek én is önként, szabadon és ingyen mindent, a mi neki tetszik és leszek felebarátaim iránt én is keresztyény, a mint Krisztus irántam lett és nem teszek egyebet, csak a miről tudom, hogy nekik szükséges, hasznos és üdvösséges“.¹ Idéztük Luther szavait, mert ezek mutatják, hogy miként következik a hitből a szeretet, a szeretetből pedig a szabad szolgálatkészség. Az az igazi keresztyényi cselekedet, a melyben a cselekvő alany a saját javáról s minden előnyéről teljesen megfeledkezve embertársának kíván szolgálatot tenni. Így cselekedett Jézus s azt kívánja hiveitől is. Azok a külső cselekmények pedig, melyeket az egyházi tan az üdv eszközeivé tett, csak arra valók, hogy az ember szabadságát elrabolják, de a keresztyénység ismertető jegyével egyáltalában nem bírnak.

Mindezekből látható, hogy mennyire félreértették Luthert azok, a kik azt állították róla, mintha ő a jó cselekedetek fölösleges, vagy éppen káros voltát tanította volna. A ki így szólott: „Ha imádkozol vagy böjtölsz, ne tedd abban a hiedelemben, hogy ezzel magadnak teszesz jót, hanem add oda azt szabadon, hogy mások élvezzék és tedd az ő javukra“ — az nem a jó cselekedetek fölösleges voltát, hanem a legelső keresztyényi erényt: az önzetlenséget tanította. A ki így beszélt: „nekem még hitemet és igazságomat is Isten elé kell állita-

¹ l. m. 344. l.

nom felebarátomért, hogy az ő bűnét betakarjam, magamra vegyem és úgy tegyek, mintha az én sajátom volna“ — az nem a jó cselekedetek káros voltát, hanem a keresztyeni erények királyát: az önfeláldozást hirdette. Végző következtetése a fentiekből az, a mivel mi is végezzük e rövid ismertetést: „A keresztyén ember nem él önmagában, hanem Krisztusban és felebarátjában, Krisztusban a hit, felebarátjában a szeretet által. A hit által felemelkedik önmaga fölé, fel Istenhez, Istenből alászáll ismét önmaga alá a szeretet által és mégis Istenben és az isteni szeretetben marad mindvégig. Ime ez az igazi lelki keresztyén szabadság, a mely a szívet szabaddá teszi a bűntől, törvénytől és parancsolattól, a mely minden más szabadságot felülmúl, mint a hogy felülmúlja az ég a földet. Adja Isten, hogy e szabadságot igazán megértsük és megtartsuk“.

VÁRI ALBERT.

KÖLTEMÉNYEK.

A MŰHELYBEN.

A Múza jön. Enyelgve sugja:
Jövel szent berkeimbe, várlak.
Repülnék s ez a durva gép, ah!
Legyötri lelkemről a szárnyat.
Agyamban itt, gond fellegében,
Elvillanó fényröppenések
Zördül a gép: vigyázz ügyetlen,
Ne nézz a légbe! Tartsd a féket!

Aztán sokára, valahára,
Lejár a lomha gyári óra.
Hamar e szürke, tompa légből
Szabad mezőkre, hűs bokorba.
S szabad mezőn, a hűs bokorban
Mi bánt? Egy pók. Eszményi hálón
Gyilkol egy csilla kis bogárkát.
Szegény bogárka: színes álmom!

ÁLOM.

Vállamra tette csontkezét
És megrázott nagyon.
„Jöttem. Űtött a végső órád.
Kövess. Parancsolom.“

Elmenj! Hatalmas érlökéssel
Megtaszítottam. Szétrogyott.
Jöttek a múzsák s máglyalángon
Égették a nagy csontromot.

JÉKEY ALADÁR.

Berde Mózsza emlékezete.¹

(1815—1892).

Egy rövidke órára szakítottunk az élet gondjaival s a napok megszokott munkájával és ünnepi díszet öltve magunkra, szivünkben a hála és kegyelet érzetével gyűltünk most össze.

Ez valóban nemesak illik mihozzánk, hanem időnként kötelességünk is, mert sok okunk van nekünk unitarius magyaroknak, hogy a hála és kegyelet érzetét szivünkben gondosan ápoljuk!

A magyar nemzetnek s e nemzet kebelében kicsiny egyházunknak élete évszázakon át olyan viszontagságos és küzdelemmel teljes vala, hogy el kellett volna pusztulnunk a népek és felekezetek sorából, ha az isteni gondviselés nem támaszt megmentésünkre hazaszerető, egyházunkhoz hű és áldozatra kész férfiakat és nőket!

A hála és kegyelet érzete tölti el szivünket az isteni gondviselés iránt, hogy adott nemzetünknek olykor böles királyokat, nehéz időkben derék vezéreket, s a hála és kegyelet érzete hozott össze ma is, hogy egyházunk megmentésére és fölvirágoztatására küldött nemes jóltevőket, áldozatra kész és buzgó alapítványozókat!

Mi, ez intézet tanárai, — egykor növendékei, — mindannyian hálásan ismerjük el, hogy jóltevőink áldozatából emelt iskoláinkban és alapítványainak élvezete mellett lettünk emberek, a mik vagyunk és önök is, kedves ifjuság, ez intézet jelenlegi növendékei bizonynyal csaknem mindannyian érzik, érezniök kell, hogy nemes jóltevőink alapítványai nélkül nem folytathatnák tanulmányaikat, nem elégithetnék ki tudásvágyukat!

A jóltevők és alapítványozók iránti kegyelet ápolása tehát különösen nekünk tanároknak és tanítványoknak nagy mértékben kötelességünk, azért rendelte el egyházi főtanácsunk már 1862-ben, hogy gymnáziunaink a jóltevők emlékezetére minden ötödik évben hálaünnepélyt tartsanak. Első ilyen hálaünnepélyünk 1863 május 13.-án volt, s azóta minden ötödik évben híven megtartotta intézetünk vezetősége e kegyeletes ünnepélyt. Mostani

¹ Olvastatott a székely-kereszturi unitar. gymnasiumban a jóltevők emlékünnepélyén május 9.-én.

évünk is ilyen ötödik év, a hála és kegyelet éve, ezért gyűltünk össze jelen alkalommal jöltevőink iránti hálánk és kegyeletünk lerovására.

De ha 1863-ban az első hálaünnepély rendezői érezték, hogy hála és kegyelet illeti egyházunk s abban iskolánk jöltevőit, nekünk, a mai hálaünnepély rendezőinek sokkal fokozottabb mértékben kell éreznünk azt, hogyha számba vesszük azóta egyházunk izmosodását, iskolánk fejlődését, alapítványaink gyarapodását.

Többen vannak, kiket hála és kegyelet illet egyházunk és iskolánk újabb fejlődéseért, de ezek között bizonynyal a legelső, a jöltevők között is a legnagyobb jöltevő: *Berde Mózs*a, mint nevezni szoktuk, jöltevőink fejedelme!

Az ő fejedelmi alapítványai tették lehetővé, hogy kolozsvári kollégiumunk fényes új palotát kapott, s az ő alapítványainak köszönhetjük, hogy székelykereszturi gimnáziumunk, melynek már-már megcsontításától kellett tartani, VI. osztályúvá fejlődött, sőt ma a főgimnáziummá fejlődés tényének küszöbén áll.

Mai hálaünnepélyünknek tehát *Berde Mózs*a a legméltóbb tárgya, — megérdemli, — emlékezzünk róla!

* * *

Élettörténete annál tanulságosabb, érdeme, melylyel egyházunkat örök hálára kötelezte, annál nagyobb, mert azt a Berde Mózsát, a ki fejedelmi vagyont hagyott egyházunknak örökül, szerény bölcsőben ringatták. A nagy vagyont, gazdagságot nem szüleitől örökölte, — mint mások sokan, — hanem saját élte munkájával és szorgalmával, fáradságos verejtékkel és önmegtágadásig menő takarékoszággal szerezte!

Szerény helyzetének, melyben született, egyik bizonyosága, hogy egykor ő is székelykereszturi gimnáziumunk tanulója volt, szüleitől évenként mindössze 16 magyar forintot kapott. Tanulása alatt bizonynyal nem egyszer érezte számos társával az éltető kenyér szűk voltát s talán ekkor született agyában a nagy és nemes gondolat: a jövő nemzedéket élte munkájával a kenyér gondjától megváltani!

Szerény helyzetében is szorgalmas és kitűnő tanuló volt. Iskoláit, tanulmányait végig kitűnő eredménnyel végezte, s tanulmányai végeztével kolozsvári ügyvéd, majd országgyűlési képviselő, 1848-ban háromszéki kormánybiztos, a kiegyezés után pedig belügyministeri osztálytanácsos lett.

Ime pályájának nevezetesebb mozzanatai. Már e mozzanatok is mutatják, hogy nem köznapi ember volt, de nagy és nemes egyéniségét, nemzetünknek és egyházunknak tett szolgálatait csak akkor tudjuk igazán megérteni és méltányolni, ha

rövid pillantást vetünk ez állásokban kifejtett munkásságára és szereplésére.

A mit egyéniségének megértésére mindenek előtt tudnunk kell, az, hogy az ő élete nem terv és cél nélküli élet volt, hanem elejétől végig egy nagy és nemes eszméért való céltudatos, önmegtagadásban eltöltött, munkás és küzdelmes élet! Berde Mózsa már akkor, midőn szorgalmas tanulással a polgári élet egyik útlevelét megszerezte, tisztán látta maga előtt nagy és nemes életecélját, már akkor azzal a komoly elhatározással lépett az élet küzdőterére, hogy mind életében, mind halálában édes hazáját, székely nemzetét s különösen egyházát fogja szolgálni!

Nagy elhatározását valóra is váltotta.

Hiven szolgálta hazáját, mint képviselő. A nehéz időkben mint kormánybiztos a szabadság ügyének megbecsülhetetlen szolgálatokat tett. Hazafi volt nemcsak szóval, de az volt, ha kellett, tettel is! Hazafiságának s a szabadság ügyében végzett kiváló szolgálatainak legékesebben szóló bizonyossága, hogy azokért az önkényuralom alatt már-már bitófára méltatták s csak felsőbb kegyelem folytán érte be négy évi várfoogsággal, miután három hónapig hagyták gyötrődni a halálitelet tudatával!

Hála az isteni gondviselésnek, mely megőrizte őt annyi derék magyar szomorú sorsától s martyrhalál helyett alkalmat adott neki arra, hogy élte további folyamán is buzgón szolgálja hazáját és székely nemzetét s időt engedett neki, hogy kitartó munkában és bámulatos önmegtagadásban eltöltött élet után, halálában is egyházának legnagyobb jóltevője legyen!

További életfolyamában a hazájának és nemzetének való folytonos szolgálat közben mind jobban domborodik ki életpályája elején kitűzött, de sokáig félve rejtegetett nemes célja: a közjó szolgálatára vagyont gyűjteni! Már a szabadságharcz előtt, mint ügyvéd és jószágigazgató szép kis vagyont szerzett. Vagyonát a szabadságharcz után is kitartó munkával, fáradhatatlan szorgalommal s nemes céljából érthető önmegtagadással egyre gyarapította. Naplója szerint vagyona 1850-ben 21,855 forint volt, 1859-ben pedig már 46,447 forintra emelkedett.

Okszerű gazdálkodása, takarékosága országszerte ismeretes volt. E jó híréért, midőn fogságából megszabadult, 1856-ban az eladósodott Bethlen-család őt kérte fel jószágai kormányzására és anyagi ügyeinek rendezésére. Berde Mózsa elvállalta a megbízást s tíz év alatt a családot terhelő 491,458 forint adósságot kamataival együtt teljesen törlesztette! Feladatát ily fényes eredménynyel bevégezvén, megvált a család szolgálatából, mely őt kiváló szolgálatainál fogva meghitt, bizalmas barátjának tekintette s később is mindenkor háláját és elismerését nyilvánította iránta. A hálának és elismerésnek megnyilvánulása volt az is, hogy Bethlen Farkasné végrendeletében 20,000 forintot

hagyott Berdének örökül, melylyel vagyona újból jelentékenyen meggyarapodott.

A Bethlen-esaládtól megválva, ismét közpályára lépett: 1865—1872 országgyűlési képviselő és belügyminiszteri osztálytanácsos volt.

Mint képviselő az unitarius egyháznak is jelentékeny szolgálatot tett, mert egyenesen az ő felszólalásának következménye volt, hogy a segélyezendő felekezetek közül kihagyott unitárius egyháznak is 5000 forintot szavaztak meg.

A belügyminiszteriumban elfoglalt osztálytanácsosi állásában az átmeneti időben mint Erdély népeinek, szokásainak alapos ismerője kétségkívül hasznos szolgálásokat teljesített, de különösen örök érdeme marad a székely revindikált havasok, iskolák, katonai kincstári épületek és alapok ügyének kitisztázása és visszaszerzése.

Legnagyobb hálára azonban egyházát s abban iskolánkat kötelezte! 1871. május havában a belügyminiszteriumban viselt állásáról lemondván, a közpályától visszavonult s azontul főképpen egyházának és egyháza felsegítését czélzó nemes tervének: vagyona gyarapításának élt. Egyházi életünkben 1845 óta állandóan buzgó és tevékeny részt vett s már egyházi szereplése kezdetén tisztában volt azzal, hogy egyházunknak eszméi terjesztéséhez, különösen újabb nemzedékek neveléséhez anyagi eszközökre is nagy mértékben szüksége van. Nemes egyéniségét, ideális lelkesedését mi sem mutatja jobban, mint hogy ő, a pályája kezdetén szerény vagyoni helyzetben levő férfi elhatározta magában, hogy egyházát anyagiakban segítse meg, a mely téren segítségre csakugyan leginkább szüksége volt.

Ez elhatározását élete utolsó napjaiban néhai Benczédi Gergelynek így vallotta meg:

„Egész életemben, úgyszólván gyermekségem óta egy szent czélért küzdöttem, sokszor guny és nevetség tárgya voltam, rongyosan jártam, magamtól minden élvezetet megvontam, csak-hogy az elembe tűzött nagy czélt megközelítem; meg akartam mutatni, hogy szegény legény is hasznára lehet a társadalomnak, az emberiségnek, nemzetének erős akarattal“.

Van másik önvallomása is, mely e czélját mutatja. Szülői: Berde Mózes és Márkos Terézia 7000 frtnyi vagyonukat, mint-hogy egyetlen fioknak gyermeke nem volt, közös megegyezéssel szintén kolozsvári és keresztúri gimnáziumainknak akarták hagyományozni, de előbb közölték a végrendeletet fiokkal, Berde Mózsával és ő azt írta atyjának, hogy reá nézve igen megszégyenítő lenne, ha mint érdemetlen fiut mindenből kitagadnák; ily megalázás nélkül is teljesítve lesz akaratjuk, mert az ő czélja is éppen az, a mi szülőié! E válaszra atya megsemmisítette a végrendeletet, s akarata teljesítését fiára bizta, ki százszoros mértékben váltotta be azt. De ez önvallomásain

kivül positiv bizonyítékunk is van a mellett, hogy határozott életcélja volt, hogy egyháza jóltevőjévé legyen. Ilyen positiv bizonyítékunk három sajátkezüleg írt végrendelete, melyek közül az első 1865-ben, a második 1881-ben, a harmadik 1888-ban kelt. Az a csaknem negyed századra terjedő idő, melyet a három végrendelet kelte átölel, elég bizonyítéka annak, hogy Berde Mózsá nem pillanatnyi szeszélyében, hanem egész életén át kialakult erős elhatározással lett egyháza legnagyobb jóltevőjévé.

Nem saját kényelmének, élvezeteinek fokozására, mint mások, hanem egy nagy és nemes eszmének szolgálatára gyarapította egyre vagyonát. „Sokat küzdöttem, — írja Daniel Gáborhoz, — nyomorogtam és szenvedtem, sokat dolgoztam éjjel és nappal egy eszme, egy gondolat által hajtva, mely a közjóban foglaltatik“. Gyarapította vagyonát szorgalommal, takarékosággal s tőkének okos, de becsületes gyümölesöztetésével. Tőkepenzeit 6—8 perczenttel kamatoztatta, holott abban az időben gyakori volt a 12, 15, sőt 18 percentes kamat is. Takarékosága mellett nagy céljából folyó körültekintéssel szerencsétlen és a segítyezésre valóban méltó embertársait is gyámolította s kivált az emberbaráti, közművelődési és nevelési célok elől adományaival sohasem zárkózott el. Sokszor mondá: „A vagyon arra való, hogy birtokosa általa független lehessen s a fölöslegből jót tehessen“. Ha vagyonáról esett szó, soha sem mulasztotta el kijelenteni, hogy semmi sem az övé, ő mindennek csak kezelője. Jelmondatai voltak: „Meggzűnt a csodák ideje, hogy manna hulljon az égből“. „Izzadsággal egyed a te kenyeredet!“ Bevételi és kiadási naplója első táblájára pedig e szabály volt írva: „Semmit bé ne végy és ki ne adj, míg be nem írtad. Az első hitelt őriz, a második kárt távolít“.

Ilyen gondolkozásmód és eljárás mellett szerzett Berde Mózsá fejedelmi vagyon, hogy azt majdan a közjó oltárára tegye, a mint 1888 sept. 10-én kelt végrendeletében 700,000 frtnyi vagyonát csakugyan ez oltárra is tette, egyházunkat nevezvén meg általános örökösül.

A székelyek kivándorlásának legbiztosabb óvószerét igen helyesen a gyermekek tanulásában látta, „felhozva indokul, hogy Erdély megyéinek és városainak értelmiségét, iparosságát s ezek utódaiban magyar lakosságának tulnyomó részét mindig a székelyföld szolgáltatta“. Eppen ezért főczélja mindig az volt, hogy egyházunk iskoláit kedvezőbb állapotra segítse.

Már életében több izben szép összegeket juttatott gymnasiumainknak, s végrendeletének is főbb pontjai a nevelésügyet szolgálják. Gymnasiumunknak 100,000 frtot, a kolozsvárinak két czimen szintén 100,000 frtot hagyományozott tanári fizetések és egyéb szükségletek fedezésére. Végrendeletének egyik legszebb pontja, melyben mindhárom gymnasiumunk ifjúságáról

az ő józan gondolkozása szerint emlékezett meg. E pontban buni birtoka jövedelméből Kolozsvárt 100, Keresztúron és Tor-dán 50—50 tanuló részére czípóalapítványt tett, nem akarva sokszor rosszra csábító pénzt adni segélyképpen az ifjuság kezébe. Körülményeink miatt eddig nem járhattunk el intenciója szerint, de nemes idealismusból s okos előrelátásból folyó intézkedését nekünk is igyekeznünk kell mielőbb megvalósítani. — Ime, néhány vonásban Berde Mózsá küzdelmes, de gyönyörű pályája!

Példája mind nekünk tanároknak, mind a tanuló ifjuságnak lelkesítő példa!

A tanárságnak lelkesítő példa nevelő munkája közben, hogy ime, lehet hazaszerető és egyházukért idealisan lelkesülő férfiakat is nevelni! A tanuló ifjuságnak pedig szerény helyzetből magasba emelkedő pályája örök tanulság, hogy szorgalommal, kitartással és erős akarattal a legszegényebbeknek is módjában áll, hogy hazájának derék polgárává, egyházának hű és nagy fiává legyen!

Emlékezte legyen áldott, példája találjon követésre!

PÉTER LAJOS.

Tanárbeiktató ünnepélyt megnyitó beszéd.¹

Nagyérdemü közönség, kedves ifjuság!

Kollegiumunk családi ünnepet ül. Ma iktatjuk be Barabás Ábel, Kovács Kálmán és Kelemen Lajos rendes tanár urakat, a kiket ezáltal intézetünk családi kötelékébe véglegesen felvesszünk.

A család létalapja a szeretet. Intézetünk iránt érzett szeretet érlelte komoly elhatározássá önökben a vágyat, hogy kulturális családjuk törekvéseinek tényezőivé váljanak. A szeretet melegét kell a tanár uraknak is érezniök, midőn intézetünknel előzőleg teljesített hasznos és reményekre jogosító munkásságuk jutalmául főhatóságunk önöket e szép és fontos állásra méltóknak találta.

E frigy kötésénél kölcsönösen tisztába kell lenniük az iránt, hogy ez intézet, melynek gondozása jövőben önök munkásságának is tárgyát fogja képezni, vallásközönségünk legföltettebb kincse, feladatai megvalósításának egyik legnemesebb szerve. Féltekenyen és kiváló gondoskodással őrködik hírneve és kiválósága fölött. A feladat, melyet intézetünk és tanári kara megoldani hivatott, a kölcsönös őszhatás eredményeként jelentkezve, külsőleg csak abban az eredményben nyilvánulhat, mit a gondjaikra bizott ifjuság tudományos és erkölcsi kiképzésében elérni birnak.

Önöket, beiktatandó tanár urakat, a büszkeség érzetének kell eltöltenie, midőn egy oly tanári karba lépnek, mely a feladatok tudatával sikerrel tör nemes célja felé s máris eredményt mutathat fel abban az országos versenyben, melyben intézetünk két növendéke nyert kitüntetést. Mindnyájunknak örömeire szolgálna, ha ez nem a véletlen esélye, hanem egy czéltudatos, kitartó és minden ízében átgondolt munkásság logicus eredményeként jelentkeznék.

Önöknek élete java része ez intézet körében teljesítendő tevékenységben fog letelni, mely egyformán igényli a fiatal kor nemes ambíciójának magas szárnyalását, épp úgy, mint a férfikor kitartó,

¹ Mondatott a kolozsvári unitar. kollegiumban 1908 május 21-én.

edzett és átgondolt munkásságát. A tanítás és nevelés nem sorozható az élet legkönyebb feladatai közé. Különösen nem intézetünk berendezésénél fogva, melyben a növendékek legnagyobb része tíz hónapon át kénytelen nélkülözni a szülői gondozást. Ifjuságunknak nemcsak elméje kiképzéséről, hanem erkölcsi, fizikai neveléséről, művészi izlésük kifejlesztéséről, szóval mind arról kell gondoskodniok, mi a finomabb társadalmi felfogás szerint, egy mivel fiatal ember fogalmához kötve van. A hazafias érzés a magyar fiatalsággal vele születik, de hogy az ne a divatos és hangzatos szólamokban merüljön ki, hanem hasznos tevékenységnek és munkaszeretetnek váljék energiájává, szintén az önök irányító gondoskodását igényli.

Ezek a gondolatok hatják át lelkeniet ebben az ünnepélyes pillanatban és érelik meg bennem azt a biztos reményt, hogy önök e feladatoknak hív és fáradhatatlan munkásai és vallásközönségünknek minden körülmények közt kitartó támaszai fognak lenni.

Ez érzésektől áthatva, intézetünk felügyelő gondnoksága részéről van szerencsém önöket szeretettel és melegen üdvözölni, s kívánom, hogy a sors ne tagadjja meg önöktől a tanári működés egyedüli jutalmát — a sikert.

Még hozzátok van egy pár szavam kedves ifjuság.

A fogékony fiatal kebelnek, az eléje toluló eseményekből le kell vonnia a hasznára fordítható tanulságokat. A mai ünnepélyből is egy értékes tapasztalatot szerezhettek. A három beiktatandó tanár ur nem is sok idővel ezelőtt azokban a padokban foglalt helyet, melyekben ti; kitartó szorgalommal, ernyedhetlen munkássággal az ismeretek sokaságát megszerezve, ezek alapján a mai nappal a társadalomban kiváló helyet, magoknak és családaiuknak biztos jövőt szereztek. Emlékezzetek vissza egész tanulói pályátok alatt e napra és annak említett tanulságaira és higyjétek el nekem, hogy jövőtöket csak is kitartó, a nehézségek leküzdésében ki nem fáradó munkássággal tudhatjátok biztosítani.

Fogadjátok új tanáraitokat szeretettel és tisztelelettel. A tudás, a jellemzilárdság és munkaszeretet, melyet bennetek kifejlesztetek, örökös hálátokra érdemes s viszonzásul csak ezt nyujthatjátok.

Ezennel a beiktató ünnepélyt megnyitom és felkérem a beiktatandó tanár urakat, legyenek szivesek székfoglaló értekezéseiket megtartani.

GÁL JENŐ.

Ferencz József püspök beszéde

a főrendiházban és az erre adott ministeri válasz jun. 10-én
az unitar. egyház állami segélye tárgyában.

Nagyméltóságú elnök ur! Méltóságos főrendek!

A mikor bátorságot veszek magamnak, hogy a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetésének az egyházak segélyezése czime részletéhez hozzászóljak, mindenekelőtt kijelentem, hogy azt a költségvetést én örömmel vettem tudomásul, örömmel veszem tudomásul, illetőleg fogadom el most is, mert az a nagymérvű fejlődés, a mely abban nyilvánul, lehetetlen, hogy örömmel ne töltse el szívemet.

E felszólalásra tulajdonképen az indított, hogy miután a magyarországi unitárius egyház még ez évben sem lehetett szerencsés élvezetébe jutni az 1848:XX. t.-cz. 3. §-ában foglalt kedvezménynek, holott a magyarországi református és ágostai hitvallású egyházaknak a mult évben már felvett egymillió koronája a jelen évi költségvetésben kétmillió koronára van felemelve, sőt az erdélyi ágostai hitvallású evangélikus egyház számára is már a jelen évi költségvetésben fel van véve 100.000 korona abból a 200.000 koronából, a mely ezen egyház részére engedélyezendő lesz. Habár a képviselőházban a nagyméltóságú minister ur által egy felszólalásra, a mely ottan történt, adott nagybecsű válasza engem igen sok tekintetben örömmel nyugtat meg, méltóztassék mégis megengedni, ha nem tagadom el, hogy egy kis aggodalom maradt még az én lelkemben.

Ezt a választ ugyanis, a melyért nem mulasztthatom el őszinte, hálás köszönetemet nyilvánítani a nagyméltóságú minister urnak, a következő szavakkal méltóztatott bezárni: „Ettől eltekintve, ez tulajdonképen az unitárius egyház segélyének a mult, 1907-ik évi költségvetésben történt jelentékeny felemelésére vonatkozik“ — a miért szintén egyházam nevében hálás köszönetemet nyilvánítom — (olvassa): „Ettől eltekintve, ismétlem, az 1848-as törvényczikk czimén

alkotandó törvényjavaslatban az unitárius egyház be foglaltatik és ugyanazon alakban nyer kielégítést, mint a többi egyház“.

E kijelentés szerint az unitárius egyháznak az 1848: XX. t.-cz. értelmében leendő segélyezése, előttem legalább, szoros kapcsolatban látszik lenni azon benyújtandó törvényjavaslattal, a mely ezeket a segélyeket alapítványszerűleg lesz hivatva biztosítani; ánde tekintettel arra, hogy a jövő évi költségvetés minden bizonynyal már rövid idő alatt egybeállittatik, ez a törvényjavaslat pedig késcdelmet szenvedhet, már annál fogva is, mert ez a törvényjavaslat közleudó lesz még a különböző egyházakkal, felekezetekkel is, a mire nézve különben épen ő nagyméltósága már minket is, a mi egyházunkat is felhivta, még a mult évi október hó 4-én, hogy nevezzük meg képviselőinket, a kik ennek a törvényjavaslatnak közlésénél hivatva lesznek az egyházat képviselni, tehát mondom, minthogy megeshetnék ennél fogva, hogy a költségvetés elkészülvén és ez a törvényjavaslat még nem nyujtatván be a képviselőházhoz, az unitárius egyház a jövő évi költségvetésből kimaradna, illetőleg annak e czimen adandó segélye nem vétetnék fel a költségvetésbe: épen ezen aggodalmam elosztatása czéljából volnék bátor ő nagyméltóságától megnyugtató választ kérni, sőt, a mennyiben csakugyan a jövő évi költségvetés egyáltalában megelőzné a vonatkozó törvényjavaslatnak benyújtását, tisztelettel arra vagyok bátor kérni ő nagyméltóságát, hogy ettől eltekintve, méltóztassék minden esetre az 1909. évi költségvetésbe a magyarországi unitárius egyház részére is megfelelő összeget az 1848: XX. t.-cz. 3. §-ának kedvezményében való részesülés végett, eltekintve attól, ha a törvényjavaslat nem is jöhetne be addig a képviselőházhoz, felvenni. És e tekintetben legyen szabad azt a kérésemet csupán igen röviden indokolnom.

Az 1848: XX. t.-cz. 1. §-ban az addig csak Erdélyben törvényesnek elismert unitárius vallás az egész Magyarországra kiterjedőleg törvényesnek nyilvánított, a mi szerintem legalább mintegy bizonyosságául szolgál annak, hogy a vallásszabadság a polgári szabadsággal együtt él vagy együtt hal. Több joggal tehát a másik két protestáns egyház sem hivatkozhatik az 1848. évi XX. t.-cz. ezen 3 §-ára, mint az unitárius egyház. Igaz, hogy az unitárius egyház létszáma hazánkban bizony aránylag nagyon kevés, de nézetem szerint épen ezt az arányt tekintve, azt hiszem, hogy a nemzeti kulturának nagyobb szolgálatot más egyház sem tett, mint a minőt az unitárius egyház megtett azon három és fél száz év alatt, a

mikor bizony a magyar állam még nem sokat gondolt sem a közneveléssel, sem általában az oktatással, és megtette ezt a szolgálatot azzal, hogy csekély létszámához képest egy főgymnasiumot, két algymnasiumot, 100—110 elemi iskolát tartott fenn, papnevelő intézetét nem is említve, önjerejéből, tisztán hiveinck hitereje és ebből fakadó áldozatkészsége által támogatva.

A mi végre az unitárius egyháznak hazafiságát illeti, azt hiszem, hogy ez nem szorul bizonyításra, hogy élhez kétely egyáltalában nem fér. Hiszen az unitárius egyház hiveinek legnagyobb része székely, azon nép fiai és leányai, a melyről a hazafias költő lelkesedve és lelkesítve zongi: „Nem fajult el még a székely vér, minden cseppje drága gyöngyöt ér.“ Haló poraiban is áldott emlékü Kossuth Lajosunk pedig bizonyára csak a székely népre vonatkoztatva, mondhatta azt, hogy Erdély Magyarországnak jobb karja. De hiszen napjainkban a magas kormány is magas gondjai közé sorozta a székely népet. Hadd legyen hát az unitárius egyház is az 1848: XX. t.-czikk 3. §-ában való részesedés által, egy vezető csatornája annak a táperőnek, a melyre a székely népnek feltétlen szüüksége van, nemcsak hogy fentartsa magát, hanem hogy egyszersmind nemzetfentartó erejében gyarapodjék, izmosodjék és fejlődjék.

A midőn legmélyebb tisztelettel ismételném a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi minister urhoz intézett kérésemet, a méltóságos főrendeknek és a nagyméltóságú elnök urnak hálás köszönetemet nyilvánítom, hogy felszólalásomat meghallgatni méltóztattak.

*

Gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi minister e beszédre így válaszolt:

... A mi már most Ferencz József ő méltóságának az unitárius egyházra vonatkozó megjegyzését illeti, gondolom, teljesen megnyugtathatom ő méltóságát. Először minden kétséget kizáró tény, hogy az unitárius egyházat az 1848: XX. t.-cz. első szakasza a hazában bevett vallások közé sorozta, hogy ennek folytán e törvény 2. és 3. §-a és az abból származtatható minden igény az unitárius egyházra is kiterjed s a midőn ennek a törvénynek megvalósítását kezdeményezzük, ennek a kezdeményezésnek, ennek a megvalósításnak az unitárius egyházra is ki kell terjednie.

A mi pedig ő méltóságának azt az aggodalmát illeti, hogy, a mennyiben késnék az organikus törvény, a mely biztosítani fogja

az egyházakat az 1848:XX. t.-czikk 3. §-a alapján élvezendő segélynek későbbi meg nem vonására nézve, a következő évi költségvetésben az unitárius egyház egyedül esnék el az ezen törvény alapján nyújtandó segélynek élvezetétől, erre válaszom kettő: először hiszem és reménylem, hogy ennek a törvénynek a benyújtása nem fog késni, mert törekvésem az, hogy minden közbenső lépést már úgy indítsak meg, hogy a törvény az 1909. évi költségvetéssel egyidejűleg léphessen életbe; ha azonban — mivel ez nem egyedül tőlem függ — e tekintetben mégis akadályok merülnek fel, hát méltányosnak tartom ő méltóságának kívánságát, hogy, mivel a protestáns egyházak az 1909. évi költségvetéssel már a mostani aktióban nekik biztosított segélyezés teljességének birtokába lépnek, ugyanaz történjék minden körülmények között az unitárius egyházra nézve is.

G o n d o l a t o k.

1906. aug. 29. Vannak napok, midőn nem tudunk egy tisztességes mondatot megírni, mintha gondolatainkat vezető minden idegszálunk elszáradott volna, máskor ellenben, könnyen rőjjuk sorokba, a mit akaránk. Úgy mondják: ez a hangulat dolga. Szerencsés az az író, kit ritkán száll meg, kinek agyára nem nehezedik a rossz hangulat eme butító köde, vagy ha néha meg is lepi, az onnan hamar távozik. Világos észszel és kedélylyel vigan fut végig a toll a papiron és munkája megörvendezteteti gazdáját.

1906. sept. 8. Az ember legyen szigorú bírása önmagának, de a más hibája iránt legyen elnéző. Ily eljárással rokonszenvesek leszünk azok előtt is, kik alkalom-adtán ellenségeink lettek volna. A barátságos indulat, melylyel hozzánk vannak, még nem ártott senkinek, de szüksége van reá, még a leghatalmasabbnak is.

Ha a földi létünket az igazság szabályozná, mily más alakulások képződnének a társadalomban. Sokan azok közül, kik most a magasban azt képzelik, hogy ők a világ urai, lekerülnének a tekintély és becsülés pidentálgáról, az alsóbb fokozatokra, mely őket érdemük szerint megilletné és elfoglalnák helyüket azok, kiket a rosszindulat, vagy az önbecsülés, mely nem kíván mindenáron érvényesülni, háttérbe szorított.

Ezzel az igazságnak elég lenne téve.

De vajjon elfogadnák az új rendet azok, kik benne élnek? Úgy hiszem, hogy nem.

Az irigység és az öntelt ambíció, habár üres fejvel és szívvvel, megkezdéné aknamunkáját, hogy azt megváltoztassa.

Miért?

Mert a jónak és igaznak mindig vannak ellenségei: azok, kik magukban érzik, hogy ők nem azok.

— A szívnek mély bánata, olyan mint a tűz, melyet parázs takar, alszik, senyved önmagában, de a legkisebb szellőre fellobog.

1906. sept. 9. A ki a saját dolgát rosszul végzi, bizonyos lehetsz benne, hogy a te ügyeidet se fogja rendbe hozni.

Tulajdonkép úgy kellene legyen, hogy a ki egy bizalmi állást elfoglalni óhajt és magában hivatottságot érez, annak becsületes betöltésére, megvárja, hogy azt azok, a kiket illet, neki felajánlják.

De kérdem, hogy van ez az életben?

Ép ellenkezőleg.

Minden üres helyre, annyi a magát kínáló egyén, olyan is közte, ki mindenre vállalkozik, ha nem is ért hozzá, hogy annak, a ki választani óhajt közülök, nehezebb esik munkája: értem a polyvából a szemet fölismerni.

Oka ennek, egyrészt, hogy az emberek lelkiismeretlenek, mindenre ajánlkoznak; gondolják: „csak legyen valamely állás, a többi magától megjön.“ A becsületes, céltudatos munka és a szorgalom annak kivitelében, hogy az állástadó is láthassa hasznát, ismeretlen mennyiség előttük. Természetes, hogy ez állapot hosszasan nem maradhat fenn és a kötés egy időn túl, a munkaadó kárára felbomlik, ki elveszti azért, hogy jóhiszeműleg bizott emberében, nemesak az emberekbe netalán addig helyezett bizalmát, de anyagi és néha erkölcsi tőkájének egy részét is; mert lehet, a bizalom kifolyásánál fogva, melylyel embere iránt viseltetett, néha oly dolgokat is tárt fel előtte, melyeket nem óhajtott a világ mindig éhes szájának oda dobni. De vállalkozó emberünk, mindig mosolylyal ajakán jól járt: élt egy ideig a más vagyonából, a nélkül, hogy reá szolgált volna. A panaszra oka csak a szegény becsapott felfogadónak van.

Oka másfelől, hogy oly sok az állásnélküli, úgynevezett diplomás ember, kik egészen tisztességes egyének, megbízhatók, kik tökéletesen meg is felelnének felvállalandott kötelezettségeiknek, kiket ugyan a saját személyüknek megbecsülése visszatartott attól, hogy

olyanokra kérjenek megbizást, mely szakmájuk és tehetségük körén kívül esik, de a megélhetés hajtja embereit és ők kénytelenek állás után nézni. Oly állás után, melyet bizony nekik senki fel nem ajánlott.

Igy nagyon ritka eset, hogy az állástadó legyen megakadva ember hiányában.

Az mindig van. Csak tudja őket megválogatni.

1906. sept. 14. Ne azt nézd, ki mit mond, hanem hogy mit tesz. Ellenkező esetben úgy járnál, mintha egy gépet a lármája és nem a végzett munkája után szereznel meg.

1906. sept. 17. A jég elverte a határt.

A gazda másnap kimegy a mezőre és a midőn meglátja, hogy mily nagy kárt szenvedett, felsóhajt: „Uram Isten, mit tegyek?”

Mig így elcsüggedve szemei végig futnak a letarolt mezőn, a faluban megszólal a templom kis harangja, Isten imáadására és a benne való bizalomra híván fel.

E hangokra az ő felzavart kedélyvilága is lecsendesül és megnyugodva a történetken, elgondolja: Ha dolgozom, Isten, ki a madarakat táplálja, engem is megsegít.

Isten jóságában és a munka áldásában bizva, megsegít a jó Isten, így gondolkozzunk mi is minden megpróbáltatásaink között.

Sok fájdalmat enyhített és vérző sebet gyógyított meg az.

1906. sept. 30. Midőn elvonul a vihar és a sötét felhők mögül feltűnik a nap, mintha Isten arczulatját látnám, a mint jóságos szemével ránk tekint.

1906. oct. 2. Három hava, hogy szegény fiam meghalt. Le-mentem a kriptához, közelébe, hogy emlékemben vele beszélgessek. És most kérdem: vajjon az ő szelleme is eljön-e koronként mi-hozzánk, hadd lássa, mi történt azóta, hogy bennünket elhagyott? Talán az ő lelke is szomorúsággal telnék el, látva azt, hogy őt feledni nem tudjuk. És mig ennek tudata egyfelől jól esnék szerető szívének, ő, kit annyira bántott a mások fájdalma, bizonynyal szomorúsággal hagyná el körünket: azért, hogy nem maradhat velünk és hogy oly szomorúak vagyunk.

1906. oct. 5. A való élet az ábrándok temetője. Területén ifjak ülnek elhantolt kedvencz ideáik sirjánál, nők és férfiak vegye-sen, leverve a gondolatától: hogy mikép nem történhetett meg az, a mi oly ideálison szép volt.

Ha jó ember vagy, ki nemes hevülettel törekszel az igaz felé:

vigyázva, lassan haladj, minden lépésednél, melyet előre teszesz, óvatosan nézz körül: nincs-e baj? Így talán sikerül vállalkozásod.

Ha rossz ember vagy, kinek tág a lelkiismerete és megalkuszol a körülményekkel, csak vágtsass előre, senkit, semmit nem tekintve, ezélhoz jutsz.

Tanulság ebből, hogy a jó és rossz versengésében többnyire az utolsó marad győztes. Mert őt szolgálja önkénytelenül mindenki, még gyakran azok is, kik magukat jóknak tartják: kik csak akkor jönnek észhez, hogy minnek lettek eszközei, midőn azon már nem segíthetnek. Továbbá, hogy nehéz jónak, becsületesnek lenni. Ha mégis, ezek ellenére, akad egy-egy, a ki az, csudálkoznak rajta és az emberek ámulva mondják egymásnak: „No nézzétek ezt a bolondot!”

1906. oct. 7. A társadalomnak ki van nagyobb hasznára: az ember-barát, ki a hol teheti, jót cselekszik és az emberekben hamarabb észre veszi a jót, mint a rosszat, vagy az ember-gyűlölő, ki maga ugyan lehet derék, jó ember, de egyebekben előbbinek ellenkezője?

Olyan ez, mintha azt kérdeznők, melyikre van nagyobb szükség az állatvilágban: a méhre, mely a méregből is mézet tud felszívni, vagy a kigyóra, mely mérget termel önmagában?

Ezen kérdésre csak azt mondhatjuk: Mindeniknek meg van a haszna és teendője a saját körében, a nélkül, hogy megtudnók határozni, melyik szükségesebb.

1907. jan. 2. Ha mondanák, és nem tudnám bizonyosan, hogy szegény fiam, ma már egy félév óta nincs az élők között, nem hinném el azt; most az első benyomások hatása alatt: az most is úgy nyomja a lelkemet, most is érzem a nagy űrt, melyet maga után hagyott, mint akkoron. És az érzékenység, mely elfog, viaskodásom, tehetetlenségem a lehetetlenséggel, hogy őt újra élővé tegyem. Istenem, mily kicsiny a mi hatalmunk a sors csapásaival szemben, kik csak gyászkiismeretüül szolgálhatunk annak, mit ő elhatározott.

1907. martius 9. Ha valamire nagyon vágyunk, azt gondoljuk: mi mindent megadnánk, ha elérnők, és midőn beteljesedett, látjuk, hogy az nincsen arányban az értékkel, melyet neki tulajdonítánk.

A boldogság relativ. Gondolatát mindenki a maga egyénisége, hajlama szerint formálja meg magának. Egyben azonban megegyezik: Nem lehet soha kielégíteni. A mi még kellene hozzá, bár az igen kicsiny, piczi dolog, de mégis valami.

Az emberi vágyakozás egy olyan mondat, melyhez soha sem tehetjük oda a befejező pontot. Mindig akad hozzáadni valónk.

Ha valakivel jót téssz, valamely nemes ügynek áldozatot hozasz, tedd azt utógondolat nélkül. Elégedj meg a lelki örömmel, mely azzal jár. Azon túl csak a hiúságnak szolgálsz, mely a kezekben levő aranyat rézzé változtatja.

1907. mart. 12. A hála oly váltó, melyet ritka esetben fizet vissza az, ki felvette.

Itt ülök íróasztalom mellett, felelevenednek multam emlékei. Szeretnék abban sokat meg nem történnük nyilváníthatni, oly eseményeket, melyeknek gépezetét a könnyelműségnek, a meggondolatlanságnak eredményeiben káros rugói mozgatták; de olyanról nem tudok, melynek kiinduló pontja a rossz szándék lett volna. Ez is vigasztaló és egy megnyugvó hely az élet hosszú, olykor komor, válságos útján, hol megpihenve, azoknak szelid suhogása talán elsmithatja annak kellemetlenségeit, a mi még kevés hátra van.

Az önérzet szükséges, semmivel nem pótolható kellék. Csak ne legyen belőle igen sok.

A ki kötelességét teljesíti, az nyugodt lehet. De ki világosít fel arról, hogy annak hol van a határa?

Midőn jót remélve, Istenben bizva haladunk a magunk dolgában, akkor vagyunk a helyes uton.

Ha látok büszke férfiakat magam mellett elhaladni, kik a gögnek bizonyos nemével tekintenek el az emberek feje felett, elgondolom, hogy vajjon a szerénység olykor nem több érdemet takar, mint e fenhéjázó pökhendiség?

1907. mart. 15. Ne keresd a népszerűséget. Ha polgártársaid bizalma kínál meg veled, örülj neki, mint oly kincsnek, melyet személyes érdemeid jutalmául nyujtanak neked. De ne szerezd meg elveid árán és ha tudatában is vagy annak, hogy bírod, akkor se építs reá terveket, melyeknek futó homok az alapja. Ki ma adja, holnap visszakéri. Gyönyörködhetsz benne, mint gyermek a feleresztett sárkányon. Valamely véletlen elszakíthatja a kezében levő fonalat és ott maradsz üres kézzel, nézve a semmiségbe, midőn már mindenki elhagyott, még azok is, kik legjobb akaróidnak látszottak. És elgondolkodhatsz azon: Vajjon én vagyok az, a ki tegnap voltam?

1907. mart. 16. A ki megáll a lábán, a mások támogatása nélkül, az a valódi férfiú.

1907. mart. 27. este. A nap elhaló pirja felkeresi a mi sirainkat minden este, mert ép szemben találja. Ott van most a feleségem, ki szegény Ferencz kedvencz virágát: sárga rózsákat helyez reájuk. Megemlékezésül a holtak iránt, mert holnapután nagypéntek, a kereszténység gyásznapja, melynek árnya felétek vonz minket is.

Betegségem miatt, már hosszabb ideje nem járok ki, de azért kedveseim veletek vagyok, anyáttal, szeretettel, fájdalommal gondolva rátok.

S hányszor teszem azt máskor is.

1907. április 7. Sokat törődünk az életben. S nagy résziünk mit ér el benne? az előkészületeket arra, mit meg kellett volna tenni.

Ha a reménység is elhagy, mi marad meg nekünk?

A hiúságnak különböző nyilatkozásai annak, ki az eszére, tehetőségére, ki a jóságára, más a szépségére, ügyességére sat. hiu. Ha jól akarsz velük élni, azokat ne bántsd.

Sok mindenféle java van az életnek: a legfőbb jó mégis a körülményekkel való megelégedettség.

Ha ránk szakad a nyomoruság és a balsors üldöz, gondoljuk meg, hogy vannak nálunk szerencsétlenebbek is.

Ne azt tekintsük, hogy mások mit cselekszenek, hanem azt, hogy mi a kötelességünk.

1907. április 27. A reménységgel néha úgy vagyunk, mint a gyermek a lepkével, sovárgással néziünk utána. S midőn elfogtuk, széthull kezeink között.

1907. május 4. Ne számítsd, hány ellenséged van s mi rosszat tettek veled, hanem hogy érezted-e a mások jóságát?

Akkor kibékülsz az étellel.

Némelykor borus a lelkem, mint a felhőktől eltakart égbolt, majd kitisztul és ülök csendesen, mindtha minden a maga rendjén lenne. A vihar tova vonult és a nap sugarai szelid fénynyel vonják be az ember lelkületét.

A magad tisztességét becsüld oly magasra, melynél ninesen értékesebb.

A ki a mások hibái iránt elnéző, tőkét gyűjt a jövőnek.

Némelyiket nem az bántja, hogy ez, vagy amaz nines a birtokában, hanem az, hogy miért van meg másnak?

Az irigység pióca az ember lelkén. A mások vérén táplálkozik, mégis az embert sorvasztja.

1907. *julius 2.* Szegény fiam halála évfordulóján.

Az isteni gondviselésben való megnyugvás az, mely fentart minden körülmények között : az a meggyőződés, hogy a mi megtörtént, javunkra válik, ha nem most, a jövőben.

Ezek elismerése nyújtja nekünk a lelki békét, a kiegyezkedést a losújtó gondolattal, min változtatni nem tudunk, mely egyedüli mentsvárunk a kétségbeesés elől.

Most a mint észleljük, hogy egy felsőbb intézkedésre a tenger hullámaiból tűzokádók emelkednek ki és hegygerinczek csúcsai, engedvén az altalajvizek romboló munkájának, tűnnek el szemünk elől, és midőn mindez és más nagyszerű természeti jelenségek látára megdöbbenve állunk meg: úgy természetesnek találjuk, hogy szeretetünk legkedvesebb tárgyai sem menekülhetnek a sors csapásai elől és hogy az emberi élet feletti rendelkezés, mint minden, a jó Isten dolga.

S a mi teendők annak megértése, hogy úgy van jól, a mint van.

1907. *aug. 30.* Szenvedélyeinket legyőzve, az okosság kell hogy vezesse tetteinket.

A szenvedély a megfontolás ellentéte. Mint pusztító vihar zuhog át jól kigondolt terveinken, útjában mindent leterítve. Izzó lángja, mely belsőjét emésztí, átesaphat az ártatlan szomszéd házának fedelére. Tehát mindenkép meg kell zaboláznunk. Mint lánczra tesszük a marós kutyát, hogy másban kárt ne tehessen.

Az égbolt csillagai meghatározott helyet foglalnak el és előre megjelölt úton haladnak a végtelen űrben, melyeket már évszázadok óta ismernek a tudósok. Istenem! Mily rend, mily csodálatos összhang az egészben.

De mit látunk az emberi élet térképén?

Azok legkiválóbbjainál is ösztönük csak irányt jelöl arra: mit kellene tenni, de kicsinyeket és nagyokat, a legnagyobbakat sem kivéve, egyformán az események tolják előre sakkfigurák gyanánt. Útaik kúszáltan, minden rendszer nélkül, egymást keresztezik, melyeket, a maga szertelenségében, csak a véletlen igazgat. Azt sem tudják hová és miért, mint nem a felleg, melyet a szél maga elébe vesz.

A leghatalmasabb és eltökéltebbek meghatározott céljait is módosíthatják a közreműködő körülmények, melyeket kikerülni nem bírnak.

S így megtörténik, hogy ép ellenkezőjét cselekszik annak, mit gondoltak. A sors beleártja magát dolgaikba. Az okok súlya nála van, akaratuk mérlege természetszerűen feléje billen, és vert csapáson vezeti őket rendeltetésük felé, a nélkül, hogy el tudnák azt hagyni.

Önérzetes ember, ki a közügyekben résztvesz, nem veszi és nem veheti roszz néven, ha cselekedeteit bírálják, mert az szükséges, a közügyekre hasznos. De azt megkívánhatja attól, ki bírása kíván lenni, hogy működését a maga egészében világítsa meg és ne annak egyes, a többiekkel összefüggő tetteiről vonja le következtetéseit. Mert ezáltal félrevezeti önmagát, de másokat is.

A gyanusítás fegyveréhez rendesen azok szoktak nyúlni, kik nem szeretik, vagy nem merik az igazságot az ember szemébe mondani. Czéljukat, hogy másnak ártsanak, éppen e miatt, nem mindig érik el, mert igazságos ember úgysem veszi be, míg másfelől, ha kiderül, hogy a kit gyanusítottak ártatlan, ezzel önmaguknak ártanak. A miért a gyanusítás mindig nemtelen és kételű fegyver, mely igen gyakran és méltán megsebz, ki él vele.

A gyanusításnak az a neve is, midőn azt hypocritasággal kötik össze, sajnos, társadalmunkban el van terjedve. Midőn nem támadunk egyenesen egyént, de a sorok között sejtetjük a miről szólni kívántunk. A bevezetés dicsérettel kezdődik és úgy megyünk át a kellemetlen tárgyra, mely tulajdonképeni czélunk. Hogy a hatás általánosabb legyen és a jóakaratók is megizlelhessék a keserű labdacokat, azokat czukorral vonjuk be: a barátságos érzület czukrával. S azután ily móddal, a roszzindulatnak csirait mindenfelé gondosan átültetgetve, ártatlan, naiv arezzal vegyülünk az emberek közé.

Ha tetteid számláján lelkiismeretteddel tisztába jöttél, gyanúsíthat, mondhat a világ bármit, nem ér föl az hozzád.

1907. sept. 3. Midőn az általános elismerés birtokában, a közvélemény szárnyra vesz és neked dicsőhymuszokat zeng: ez kárpótoljon ama napokért, mikoron, jól teljesített, eredményes munka után — fáradozásaid jutalma gánés és hálátlanság volt.

BR. PETRICHEVICH-HORVÁTH KÁLMÁN.

Reville Jean.

(1854—1908.)

Normandiai családból származott. S neve, mint egykor a hős normanoké, hódító útat járt. A mit a szellem fegyverével mivelt, otthonossá tette mindenütt, a hol a szellemi szabadságnak és a vallásban a tudománynak értéket tulajdonítanak.

A szabadelvű vallásos iránynak volt minden izében, minden gondolatával képviselője. Rotterdamban született, hol akkor nagynevű atyja, később a „College de France“ tanára, Reville Albert pap volt; s Genfben anyja szülőhelyén, aztán Németországban és Párisban tanult. Első munkája: „La doctrine du Logos dans le IV-e Evangile et dans les oeuvres de Philon“ már előjelzője ama történelmi és kritikai jeles munkák sorozatának, melyeket az evangéliumi eszmék és az első keresztény százévek bölcselemi eszméinek viszonyáról írt, melyek a következők: „La religion à Rome sous les Sévères“, „Les Origines de l'Episcopat“, „La Valeur du Témoignage historique du pasteur d'Herma“; „Le quatrième Evangile, son origine, sa valeur historique“; s az általa szerkesztett „Revue de l'Histoire des Religions“-ban közölt tanulmányai. Ezek a művek, melyeket kritikai, de nem romboló irány, biztos módszer, alapos történelmi és bölcselemi ismeretek jellemeznek, először a párisi prot. theol. facultason juttatják tanársághoz s 1907-ben atyja elhalálózásával a College de France-ban a vallások történelmének tanárságához.

Külföldön legismertebb munkái, melyekben saját vallásos eszméit tárja föl: „Le Protestantisme liberal“, melyet németre is lefordítottak és a „Paroles d'un Libre Croyant“, melyből folyóiratunk között Ferencz József fordításában több beszédet.

Halála váratlanul jött és nagy veszteséget jelent a vallásos gondolat világában.

Nem érte meg azt a magas életkort, mit atyja. De annyit megért és annyit munkálkodhatott, hogy az ő emléke méltán társulhat nagynevű atyjáéhoz. S a francia szabadelvű protestantismus történelmében a két Coquerel neve mellett fénylő betűkkel fog ragyogni a két Reville-é is.

PÉTERFI D.

KÜLÖNFÉLÉK.

Dr. Kőváry László történelemíróknak életrajzát és arcképét közöljük e füzetben. Kőváry egyike volt amaz erdélyrészi írók csoportjának, a kik a XIX. százban annyi jeles művel gazdagították a nemzeti irodalmat. És Kőváry egyéb munkássága közben e folyóiratnak kezdettől fogva az utolsó évekig munkatársa s az egyes korszakokról és az unitarius családokról irt dolgozataiban az unitarius szellemnek hív rajzolója. Olvasóink, meg vagyunk győződve, szívesen fogják a hozzá méltón irt életrajzot olvasni s élte középkorából való hű arcképét szemlélni.

Kegyelet. Két éve lesz július 2-án, hogy Báró Petrichevich-Horváth Ferencz, Báró Petrichevich-Horváth Kálmán főgondnokunk nagyreményű fia élete virágjában elhunyt. Az egyetlen fiú elvesztésével megszorított atyai és anyai szív felett a mély bánat sokáig sötétlett, mignem az engesztelődés könnyén a veszteség, mint az életnek egy nagy emléke jelenik meg. S a második évforduló közeledtén főgondnokunk kinyomatja a maga által irt előszóval ellátva a magasztos halotti beszédet, melyet Ferencz József püspök a temetéskor lélekig hatóan mondott, hogy az ifju korában elhalt Báró Horváth Ferencz emléke tovább szálljon és beszéljen a füzet a szülők életének ama nagy emlékééről, ama megpróbáltatásról, melyben a keresztyén hit ereje nyújtotta az egyedüli vigaszt és oltalmat.

A székelyudvarhelyi unitárius templom. Székelyudvarhelyen egy új unitárius templom épült azok helyett a templomok helyett, melyeket a hitüldözések korában az ország különböző pontjain elvett tőlünk a rövidlátás és a felekezeti féltékenység. Azonban Székelyudvarhelyen ez az első unitárius templom. Nem a százévek folyamán összehalmozott kincsekből épült ez a templom, hanem a jelenkor társadalmának vallásos buzgósága és áldozatkészsége hozta létre. S milyen lelkesítő jele az új időknek, hogy a kezdet nehézségeivel küzködő egyházközségeket még azok is nagy buzgósággal támogatták a nagy munkában, a kiknek elődeik talán éppen a mi régi templomaink elvételeiben buzgólkodtak. Az Isten egységének hite s az ebből folyó szigorú erkölestán tehát többé nem veszedelmes tévelygés, melyet üldözni és eltörölni kell, hanem a kereszénységnek természetesen fejlődési foka, a léleknek megbecsülhetetlen drága kincse, melyet, mint a jövő haladás irányát tisztelni és méltányolni minden vallásos embernek kötelessége. Nem voltak hát hiában valók azok az áldozatok, melyeket őseink szent vallásunk érdekében önfeláldozóan hoztak. Az ők lelkesedésük megtermi a maga gyümölcseit, s az utókor igazságot szolgáltat nekik.

A sz.-udvarhelyi templomnak már külseje is az új kor szellemét viseli magán. Elűt attól a régi sablonszerű alaktól és stýltól, a melyhez szokva voltunk. Azonban a rajta elömlő összhang igen kellemes benyomást tesz a szemlélőre. Székelyudvarhely városa is egy remek stýlszerű középülettel lett gazdagabb. Belsejében pedig a hatalmas kupola s a merész ívek önkénytelen is áhitatra hangolják az embert. Beosztása czélszerű. A szószék és úrasztala körül egyenlő távolságban csoportosulnak a hívek. A templomot Pákei Lajos tervei szerint Fekete Bénéámin építette s így a magyar építészetnek éppen unitárius egyházunk tagjai szereztek dicsőséget általa.

Azonban a templom nem külső alakjánál fogva nyer befolyást az emberiség lelki világára, a mint ez a felavatási ünnepélyen is hangoztatva volt. A mely templom az új kor világossága elől elzárkozik, a melyben a fejlődés és haladás törvényére átkot szórnak s a tudományoknak verejtékkal szerzett fölfedezéseit kigúnyolják vagy a felekezeti gyűlölség igéit hangoztatják: az volna bár Salamon temploma, de mégis bünbarlanggá változnék. Nem elősegítője, de akadályja az igaz vallásosságnak és az emberi boldogulásnak.

Az unitárius templom emnyire el nem térhet hivatásától. A mi vallásunk nem a hagyományok és tekintély védő szárnyai alatt pihen mozdulatlanul, hanem az ész-, szív- és lelkiismeretben vannak gyökérszállai. A mi idegen az emberi lélekre, az nem lehet lényege a mi vallásunknak. A mint halad előre az emberiség a tudásban és az ismeretek mezején: úgy tágul a mi hitünk világa s úgy nyílnak szebb és szebb kilátások előttünk a vallás mezején. Az volt Pál apostolnak és Dávid Ferencznek s az a mi szent vallásunknak is a jelszava: „Nem hogy elértem volna a czélt, azaz

hogy tökéletes volnék, hanem igyekszem, hogy ha elérhetném“. Egy ilyen vallás soha nem jöhet ellentétbe az emberiség igaz érdekeivel, soha sem lehet a fejlődésnek és haladásnak kerékkötője, hanem inkább azt a rendelkezése alatt álló eszközökkel előmozdítani igyekszik.

Ez a szellem fogja betölteni a sz.-udvarhelyi új templomot s annak a szellemnek a sugarai fognak szétáradni belőle, hogy építsék a testvériség országát s egyengessék az emberiség boldogságának az útjait.

A templom ünnepélyes fölszentelése május 24.-én volt nagy és fényes közönség jelenlétében. Már a közönség külső képe is elárulta, hogy itt nem a szó közönséges értelmében vett felekezeti templomot avatnak fel, hanem a hit és lelkiismereti szabadságnak egy erős vára, egy új csarnoka nyílik meg. Ott volt a közelből mindenki, felekezeti különbség nélkül, a ki az emberiség e drága kincséhez való vonzalmát kifejezni akarta. Az ünnepélyt a gyülekezet éneke után Ferencz József püspök fenkölt imája nyitotta meg, a ki rövid megáldó beszéd kíséretében átadta a templomot a közhasználatnak. Az ünnepély többi részében azok vettek emelkedett érzellemmel részt, a kik az egyházközségnek megalakulásától kezdve lelkészei voltak. Így alkalmi egyházi beszédet Lőrinczi István jelenleg sz.-keresztúri, urvaesorai beszédet Vári Albert helybeli és végül hálaadó imát Kisgyörgy Sándor vargyasi lelkész tartott. Közben pedig az Udvarhelykörü D. F. egyesület dalkara énekelt Ajtai János hom.-almási lelkész vezetése mellett. Az ünnepély méltó koronája volt az építés küzdelmeinek s egyszersmind programja a templom jövő hivatásának.

Hadd álljon hát a sz.-udvarhelyi új templom századokról századokra, Isten dicsőségére s az emberek boldogítására. (t.)

Az unitarius egyház állami segélyének ügye, melynek érdekében Ferencz József püspök a fennebb közölt beszéddel a főrendiházban felszólalt s melyre a vallás- és közoktatásügyi miniszter megnyugtató választ adott, a képviselőházban is a május 21-iki ülésen fenforgott. *Pataky* László képviselő szavá tette, hogy az 1848: XX. t.-cz. 3. §-a értelmében a református és ág. hitv. evangélikus egyházaknak adott segélyek mellé az unitárius egyház segélyezése nincs a költségvetésbe felvéve, habár az 1848: XX. t.-cz. 1. §-a azt mondja, hogy az unitarius vallás törvényes, bevett vallásnak nyilvánítatik, s kérte a ministert, hogy a költségvetésbe a segélyezett egyházak közé az unitárius egyház is vétessék fel, ha most akadályokba ütköznek, legalább a jövő évi költségvetésbe. A felszólalást pártolta *Nagy* Dezső képviselő, azt mondva, hogy ő a református egyház tagja, az egyházi életben részt vesz s a maga részéről a legnagyobb örömmel járul a felszólaláshoz. Az unitarius egyház — úgymond — a protestans felekezeteknek mindig testvér-

egyháza volt, nemcsak egyházilag, hanem magyar nemzeti szempontból is. Valamint a reformátusság úgyszólván a magyarság magvát képezi, azonképpen az unitarius egyház is Erdélyben igazán hatalmas, nagy nemzeti missiót teljesít. Ennek a támogatása nemcsak a törvény szerint jogosult tehát, hanem nemzeti szempontból is felette örvendetes." Pártolóláig szólott az üggyöz még *Issekutz* Győző képviselő is, csatlakozva a felszólaló kéréséhez. A miniszter már ekkor biztosítást nyújtott, hogy az unitarius egyházat is aránylagos segélyben fogja részesíteni, „ugyanazon módon és ugyanazzal a jogi hatálylyal, mint a két másik protestans egyházat“, mely biztosítást a főrendiházban adott válaszában, a mint fennebb olvasható, még nyomatékosabban fejezett ki.

Az egyh. képv. tanács ez esemény alkalmából Fekete Gábor főgondnok indítványára a püspöknek, valamint az illető képviselőknek, jegyzőkönyvében köszönetet fejezett ki beszédükért.

Vegyes házasságok kérdése a főrendiházban. Az esztergomi primás ez idei husvétkor egy pásztor-levéllal lepte meg Magyarországot, mely szerint X. Pius pápa elődének XVI. Gergelynek 1841. április 30.-án kiadott brevejét visszavonta s így hazánkban a protestans lelkesz előtt kötött vegyes házasságot a róm. kath. egyház hatóságai nem ismerik el többé érvényes házasságnak. A felekezetek viszonzosságát, sőt a magyar állami jogrendet szembetűnően sértő pápai encyelika tárgyában a főrendiháznak pünköszt után tartott ülésén *Antal* Gábor református püspök felszólalt. Magyarország egész tekintélyét mélyen érinti — mondotta — X. Pius pápa *Ne Temere* kezdetű, nemrég kibocsátott és a magyar püspöki kar jó része által már ki is hirdetett encyelikája. Az 1844. évi III. törvénycikkkel és XVI. Gergely pápa 1841-iki brevéjével ellentétben most a pápa érvényteleneknek nyilvánította azokat a vegyes házasságokat, melyeket nem katolikus pap előtt kötnek s az ilyen házasságokból származó gyermekeket törvényteleneknek deklarálta. Ez a magyar állam tekintélyének szempontjából sem tűrhető. Elképzelve is felháborító, hogy egy tisztességes, az állam által törvényesnek mondott, elismert és védett házasságban annak a tisztos nőnek azt mondja a saját — tegyük fel — gyónatója, hogy te konkubinátusban élsz és a katolikus egyház tanjai szerint ezt a viszonyt bármely törvényes hatóságnak minden közbejötté nélkül otthagyhatsz és felbonthatod; vagy a hitoktatója azt mondja a gyermeknek, hogy te a római katolikus egyház felfogása szerint törvénytelen ágyból származtál. Se kánon, se dogma, se disciplina itt támpontul a római szentszék felfogásához nem szolgálhat. És érdekes, hogy ugyanakkor, mikor nálunk a pápai szék így rendelkezik, Németországban éppen ellenkezőleg disponál, az egész ország területére kiterjeszti azt a kedvezményt, a melyet

tőlünk elvon. Az egyházi bizonyítvány, ha nem közokirat is, mégis csak okirat. Nem szabad megengedni, hogy ebben törvénytelennek mondassék az, a mit az állam törvényesnek ismer. Valóságos meggyaláztatás érheti e révén a házaseleket és pedig olyan, a melyen majd senki se segíthet. Azután a katonaságnál, a közös hadseregben a házasság elismeréséhez az egyházi okiratot is követelik. Mi következik abból, ha az állam és az egyház álláspontja egymire összezavarodik? Sokkal fontosabb azonban ennél az a zavar, a melyet Horvátországban okozhat a pápai breve. Elvárja a hazafias katolikus főpapságtól, hogy az encyclika visszavonása érdekében közbe fog járni, ha pedig ez nem történnék meg, akkor a kormánynak kell a királyi tetszésjog, placetum regium alkalmazásával megakadályozni a pápai encyclikának Magyarországon való életbeléptetését. *Wekerle* Sándor miniszterelnök erre így felelt: A mi törvényhozásunk a házasságnak állampolgári rendjét 1894-ben törvényileg szabályozta. Hogy egyes vallásfelekezetek mit tartanak a házasságról, abba tulajdonképp nem avatkozhatunk. A katonaságnál az egyházi kötésnek csak azon módja kívánható meg, a mely 1894-iki törvényeink alapján megállapított. A fölvetett kérdés azonban különböző, ránk nézve nem lehet magasabb politikai, társadalmi és nemzetiségi szempontokból sem, a melyek az egybeforradást a különböző vallásfelekezetek között kívánatossá teszik és nem lehet erkölcsi szempontokból sem, mert oda kell törekednünk, hogy a vallásfelekezetek is igyekezzenek az állam által elismert házasságnak törvényességét saját erkölcsi peccsétjükkel ellátni. E magasabb szempontoknál fogva, a megfelelő formák között, a megfelelő jogi álláspontok tiszteletben tartása mellett, ezen kérdéssel is foglalkozni fog.”

Valóban érdemes arra, hogy az ország békéjéért is foglalkozzék.

Régi tanulók összejövételét örökíti egy közelebb kiadott Emlékkönyv. A kik a kolozsvári unitarius főgymnasiumban az 1867. évben érettségi bizonyítványt nyertek, 1907. június 30.-án 40 év után találkozóra jöttek össze, hogy felujtsák ifjúságuk emlékeit, felidézzék azt az időt, mikor Magyarország ifjúságának keblét az a fölötti lelkesedés töltötte be, hogy az alkotmányosság helyre áll, kibékül királyával a nemzet és a protestansokra vallásszabadság tekintetében is jobb napok következnek. *Benkő Mihály* kolozsmegyei birtokos, felügyelő-gondnok lelkében fogamzott meg a gondolat, hogy volt tanuló társait — fáradságot nem kimélve — összehozza ifjúságuk fölemelő emlékeinek együttes felujtására. Az Emlékkönyv szerint tizen jöttek össze és tartották meg a legidősebb tanuló társ, *Csongvay Lajos* marostordamegyei főügyész elnöke mellett a találkozó, melynek még élő tanáraiknál való tisztelgés és az elhunytakról való megemlékezés után nevezetes mozzanata, hogy 530 kor. alapítványt tettek unitarius egyházi céljára. A tanuló társak nevei:

Barabásy Sándor, Benkő Mihály, Csegezy Lajos, Csongvay Lajos, Gál Zsigmond, Létay Károly, Madán Ferencz, Pállffy György, Török Árpád, Sigmond Ákos, kiknek az Emlékkönyv képmását is adja. A becses füzetet a legifjabb tanulótárs, az összejövétel jegyzője, Török Árpád erzsébetvárosi kir. törvényszéki bíró szerkesztette össze.

Az angol unitáriusok idei nagy gyűlésén — pünköst hetében — Németországból jelen volt Dr. Krüger giesseni egyetemi tanár és az ugynevezett „social meetingen“ „Dogma és történelem“ czim alatt érdekes felolvasást tartott. A dogma kérdése — mondotta — nem csupán akademikus kérdés. Az összeütközés ma is éppen úgy megvan, mint régen. A vallás szellemi meggyőződésen nyugszik és nem dogmán s azt nem sérti a történelmi kritika, mely a régi dogmákat, mint többé nem érvényeseket félretolja. Sem Luther, sem Kalvin nem vetették el a dogmát s Servethet eretneknek tartották, mert antitrinitarius volt. Socinus Faustus is irt katechismust, de tisztán kimondta, hogy az az ő nézetét fejezi ki és senkire nem kényszeríti. Augustinus mondása Pelagiussal szemben, hogy „az ész nem elegyedhetik a hit dolgaiba“, igaz, hogyha a hit valóban hit és nem csupán dogma. A tizenhetedik százban a független gondolat oly gondolkodókban mutatkozott, mint Descartes, Bacon, Locke és mások. Copernicus „De Ordine Caelestis Sphaerae“ műve lerontotta az orthodox cosmogoniát. Később Németország vette át oly emberekkel, mint Baur a történelmi kritikában a vezetést. Sajnos, Hegel befolyása káros volt a fejlődésre, mert azt tételeztette fel, hogy a ködös böleselem alatt levő dogma lenne a keresztény hitnek az alapja. Strauss nyilatkozata: „Hogyha őszinték akarunk lenni, nem vagyunk keresztények“, zajongást idézett elő, de ez nem lehetett a dologban az utolsó szó. A történelem módszere nem olyan, mint a mennyiségtané; a történelemnek okmányokra és tanulmányra van szüksége. A háromság és az incarnatio tana három credoba volt foglalva, a melyeket tanulmányozni kellett az isten-ember tanának viszonyában. Az isten-ember tan a görög szellemből keletkezett. A kérdés tanulmányozásában az apostoli credo, mint a három közül a legrégebb — a második százban iratott — a legérdekesebb volt. Ez a credo a keresztények megosztásából keletkezett, kik Celsus szerint „csak névleg voltak egyek“. A gnostikusok figyelmen kívül hagyták az ember Jézust s a theosophia és mysticismus elegyítésével csak a mennyei Krisztusra helyeztek súlyt. Így keletkezett a háromság és az incarnatio

tana, mit elősegített az a babonás képzet is, mely szerint Nagy Sándor Zeusnak volt a fia, Augustus Apollónak, s Plato szüitzől született. A hagyománynak nem kell összeütközésbe jönni a történelmi ténynyel. Az ős kereszténység semmit sem tudott a Krisztus istenségéről. A valódi hitet a kritikai vizsgálódások nem zavarhatják. A kinek hite van, elismeri az isteni kijelentést, de a szentíratra nézve szem előtt tartja Pál apostol szavait: „A betű megöl, a lélek megelevenít“.

Strauss Dávid Frigyesnek emléksobrot készülnék szülőföldjén, Ludwigsburgban állítani. Ez évi jan. 27-én ünnepelték születésének századik évi fordulóját s újították fel az ő korszakalkotó munkásságának emlékezetét. Most szoborral is meg akarják Jézus életének íróját tisztelni, meg akarják valósítani azt, a mit Vischer Frigyes már sok évvel ezelőtt a német nemzet erkölcsi kötelességének mondott.

Unitárius tanárgyűlés. A magyarországi unitárius egyház 1907. évi zsinatának határozata értelmében az unitarius testvériütemezetek évenként gyűlést tartanak a tanítás és nevelés közös szellemének ébren tartására. 1908. április 11-én tartatott meg az első tanárgyűlés Tordán 24 tanár részvételével. Varga Dénes tordai igazgató örömet fejezte ki afelett, hogy épen a tordai gymnasium — mely bár legkisebb, de legrégebb — rendezheti az első gyűlést. Nemesak a tordai gymnasium, de maga Torda városa is érdemesek e kitüntetésre, mert hisz itt mondta ki Dávid Ferenc az igazságot, hogy a hit Isten ajándéka; az emberiségnek ez a Mekkája alkalmas arra, hogy ide járjanak vallási türelmességet tanulni. Miután Varga Dénes igazgató jellemző vonásokban vázolta a tordai gymnasium 300 éves történetét, Dr. Boros György theol. dékán olvasott fel a tanári értekezletek szükségességéről. Szükségeseknek tartja ezeket: 1. pszichikai szempontból, mert a bizalmasabb összejövetelek a nevelésnek nem egy nagy titkát árulják el, 2. úgy érzi, hogy társadalmilag is meg van ezeknek a jótékonyan építő hatása. Fontosnak tartja a tanulóknak a vallásos tényező fejlesztését, de a felekezeti érdeket sohasem szabad rossz értelemben érvényesíteni.

Dr. Kiss Ernő kolozsvári tanár „Uj irány a latin nyelv tanításában“ címen tartott felolvasást. A mai latin tanítást azért nem tartja eredményesnek, mert a tanulók nem viszik magukkal az életbe az auctorokat; ma — helytelenül — négy éven át egyre grammatikát, 4 éven át meg folyton irodalmat tanítunk. A mai latin tanításnak tisztán az ars legendi-re kell kiterjeszkednie. A teljes induciót diadalra juttató új irányt jónak és célravezetőnek látja, mert azt tapasztalja, hogy megadja a tanításnak a kellő élénkséget. A Kis Latin Nyelvkönyvet ez évben sikerrel alkalmazá és úgy találja, hogy e könyvnek tárgya és módszere igen alkalmas a latin gon-

dolgozómód visszatükröztetésére és világfelfogás felismertetésére. Módszerét gyakorlati példákkal is igazolja. Péter Lajos székelykereszturi tanár abban látja az eredménytelenségnek okát, hogy nagyon korán fogjuk az ifjakat a tanulására. Dr. Boros György arra figyelmeztet, hogy ha mi magunk hirdetjük az eredménytelenséget, akkor az idő és társadalom fogja kiverni a latint az iskolából. Pap Mózes sz.-kereszturi igazgató azt hangoztatja, hogy a közönséget nyerjük meg a latin iránynak és tanításunk tárgyi ismeretekre, erkölcsi eszmék kialakulására irányoztassék. Az inductiót helyesnek tartja és úgy ő, mint Kovács Kálmán és Gálfi Lőrincz kolozsvári tanárok azt találják, hogy Csengeri János inductióra épített olvasókönyvét sikerrel lehet használni. — Pap Mózes „Szeretet a nevelésben és oktatásban“ czimű felolvasásában azért panaszkodik, mert folyton egyoldaluan — módszerekről s más tanügyi kérdésekről rendeznek vitákat, de azt nem igen hangoztatják, milyen szerepe van a szeretetnek a nevelésben. Mintául állítja a svájci iskolát, hol a tanuló második otthont talál. Ezt teremtsük meg tanulóinknak. Dr. Kemény Gábor ezekhez csak azt fűzi hozzá, hogy igen üdvös és az igazságos megítélést elősegítő dolog a tanulóknak lakásaikou való felkeresése. Nemesak a tanulókra hat ez jótékonyan, hanem a szülőkre is gyakran nevelő hatással van.

(Dr Kemény G.)

Gymnasiumi igazgatók értekezlete. A vallás és közokt.-ügyi minster 13686. sz. rendelete értelmében a gymnasiumok igazgatói időnként értekezletet tartanak. A kolozsvári tankerület igazgatóinak első értekezlete f. évi ápr. 24. és 25-én volt Kuncz Elek tanker. kir. főigazgató elnöklete alatt és Dr. Kiss Ernő kolozsvári unitar. főgymn. tanár jegyzősége mellett Kolozsvárt, az unitarius kollegium disztermében. Az értekezletek célja a felmerülhető reformok vagy változtatások megbeszélésével befolyást gyakorolni a tanügyi közvélemény kialakulására. Ez értekezletre tétélekül ki voltak tűzve: az egyes tanulmányi ágak között való kapcsolat; a különböző vizsgálatok tárgyai; az értelem mellett az erkölcsi és aesthetikai képzés; a tanulók irányítása az iskolán kívül; az élőnyelvek tanításának az eszközei — melyek közül két tételről, a különböző vizsgálatok tárgyairól és az élő nyelvek tanítása eszközeiről Dr. Gál Kelemen unitar. kollegiumi igazgató tartotta az előadást. Mindenik tétel előadása után hozzászólások következtek. A tanulságos értekezlet lefolyása egy füzetbe foglalva kiadott a tanférriak számára. (tr.)

Gymnasiumainkban május hóban hat új tanárt iktattak be, hármat a kolozsváriban és hármat a székelykereszturiban. Amott Dr. Barabás Ábel, Kovács Kálmán és Kelemen Lajos tanárokat, emitt meg Gálfalvy Sámuel, Szentmártoni Kálmánt és Péter Lajost. Az ifjú tanárok szakjaiknak megfelelő, szép tanultságról tanuskodó értekezésekkel foglalták el székeiket.

Tudori szigorlat. Rédiger Aladár, néhai Rédiger Géza költő-papnak a fia a kolozsvári tudományegyetemen a jogtudományból a szigorlatot szép sikerrel kiállva, tudorságot nyert. — *Tanári szakvizsga.* Varga Béla, Varga Dénes tordai gym. igazgatónak fia csakugyan a kolozsvári egyetemen tanári szakvizsgát tett szép eredménnyel.

Mindkettő főiskolánknak volt a növendéke és az utóbbi helyettes-tanári állást tölt be főiskolánkban.

Koncz Gyula †. A nagysolymosi Kontz-családnak volt a tagja, nagysolymosi Koncz Imre hunyadmegyei birtokos és neje Marillay Emilia fia. Derék, jó fiu az iskolában, kedves barát az életben. Jogi tanulmányai elvégzése után a bíróságnál nyer alkalmazást s a dévai kir. törvényszéknek lesz bírója s helyének megtartásával nem régen kir. ítélő táblai bíró. Sok jó tulajdonságát örökölte a Koncz családnak s azok közt a vallásosságot, az egyházhöz való ragaszkodást. Egyike volt azoknak, a kik dévai egyházközségünk bölcsőjénél ott állottak s előttünk mindig felejtethetlen marad a keresztény alázatosságnak és szolgálatkészségnek az a ténye, hogy az első istentisztelet alkalmával az egyházi tisztet önként maga teljesítette.

Elmélked áldott, korán elköltözött barátunk!

Gyász hírek: *Kontz Gyula* kir. tábl. bíró életének 53-ik, házasságának 22-ik évében, április 21.-én az alsófejérmegyei Sárdon, hová Déváról rokonait meglátogatni ment, rövid szenvedés után elhalt. Elvesztését gyászolják mindenek felett neje Kontz Gyuláné, szül. Szász Ilona és gyermekei, továbbá szülői: Kontz Imre csig-mói birtokos és neje s testvére Kontz Ilka. — *Kiss Sámuel* kükküllő-széplaki lelkész április 23.-án, élete 75-ik, lelkipásztorkodása 50-ik évében elhunyt. A kükküllői unitarius egyházkör külön gyászjelentéssel fejezte ki kegyeletét az ősz lelkipásztor iránt, ki a Petrichevich-Horvát-család ős fészkeben oly hosszú időn át munkálkodott a hivek megalégedésére az Úr szőlőjében. — *Ferenczy Lajosné*, Siménfalvy Anna élete 66-ik, boldog házassága 44-ik évében május 21.-én Felsőrákoson jobblétre szenderült. Egy nagy család borult gyászba elvesztésén. Ferenczy Lajos felsőrákosi birtokos, tanító jó nejét, dr. Ferenczy Géza orsz. gyül. képviselő, Ferenczy Tilda, Lőrinczi István székelykereszturi lelkész neje, Ferenczy József vajdahunyadi gyógyszerártulajdonos, Ferenczy Anna, Vári Albert székelyudvarhelyi lelkész neje, Ferenczy Zsuzsa, Lőfi Ödön bülöni lelkész neje, Ferenczy Ágnes édes anyjukat fájlalják a távozottban s özv. Benedek Jánosné, Siménfalvi Zsuzsa kedves testvérét s a nagyszámu unokák a nagyanyát.

ARANYKÖNYV.

A székelyudvarhelyi unitarius templom építési és berendezési költségeire tett kegyes adakozások.

(XXI. Közlemény.)

Deák Lajos 335. sz. gyűjtő-ívén : Deák Lajos 52 kor. (téglarész), Farkas Sámuel, N. N. 20—20 kor., Ilyés Alajos 10 kor. 60 fill., Bordosi unitarius egyházközség, dr. Grandpierre Károly, dr. Lukácsffy István, N. N. 10—10 kor., Nagy Kálmán 5 kor., Csanády Zalán, Biró Sándor, dr. Gramling László 4—4 kor., Vajda Dénes 3 kor., dr. Fuksz Béla 2 kor. 40 fill., Szabó János, dr. Fishein Soma, dr. Szemző Gyula, dr. Mázor Elemér, dr. Glazner Adolf, dr. Sziráczy János, dr. Háviár Gyula, dr. Reismann Adolf, Györffy Titusz, Félegyházi Kálmán 2—2 kor., Melis István, Sinkovicz István, ifj. Salacz Ferencz, Horváth Gyula, dr. Dancs Szilárd, Lévai Balázs, Waldner Ignác, Tóth Mihály, Rideg Mihály, Magdics Nándor, dr. Zoltán Emil, dr. Goldberger Ödön, dr. Dérczy Ferencz, Vajda Ignác 1—1 kor., Vajda Márton, Vajda Imre 50—50 fill. Együtt 200 korona.

Szentannai Sámuel 62. sz. gyűjtő-ívén : Dr. Jankovics Pál, Szentannai Sámuel 5—5 kor. Együtt 10 korona.

László Domokos kir. itélőtáblai bíró 50 kor. (téglarész) Sz.-Udvarhelyről.

Janó Ferencz Sz.-Udvarhelyről	4 kor.
Szőcs József Sz.-Udvarhely	10 „
Simó Lidi K.-Solymos	1 „
Özv. Szakács Imréné Sz.-Udvarhely	10 „
Foris Mihály Sz.-Udvarhely	6 „
Katona Mihály Sárd	5 „
Pálffy Jenő Sz.-Udvarhely	30 „
Oláh Istvánné Sz.-Boldogfalva	1 „
Sándor István g. kath. esperes Sz.-Udvarhely	10 „
Egyed Ferenczné H.-Szent-Pál	10 „
A május 24-én rendezett tánczestély tisztá jövedelme	229 kor.

Németh Albert 83—908. számú gyűjtő-ívén : Demeter Domokos, Sz.-kereszturi önszegélyző népbank, Benke Elek 5—5 korona, Németh Albertné, Jakab István, Ajvász Kristóf, Lengyel László utóda, Bihari Mór 2—2 kor., Horváth János, Horváth József, Szentgyörgyi Mózes, Lengyel Samu, Székely Gábor 1—1 kor. Együtt 30 korona.

Perselyekre : Demeter Árpád 6 kor., Deák Lajos 3 kor. Együtt 9 kor.

Barabás István 10 drb. beköszöntői füzet árába 4 kor.

Anyagokban és ajándék-tárgyakban a következő kegyes adományok folytak be:

A kénosi, h.-szt.-péteri és abásfalvi egyházközségek tagjai hoztak 7-5 öl követ. Értéke 165 korona.

A hom.-almási egyházközség tagjai szállítottak 97 métermázsza meszet. Értéke 194 korona.

A Klein Zsigmond fakereskedő czég 9-16 köbméter fát és 900 drb. léczet. Értéke 236 korona 56 fillér.

Fábián József 3-08 köbméter deszkát. Értéke 79 kor. 8 fillér.

Szabó György és neje Binder Katalin egy új orgonát ajándékozott. Értéke 2400 korona.

Özv. Török Pálné sz. Konez Polixéna egy gazdagon himzett kék plüs urasztali terítőt. Értéke 200 korona.

Vajda Lajosné egy magyar-himzésű arannyal szegélyezett pohár-terítőt. Értéke 20 korona.

Szakács Károlyné sz. Gálffy Mária egy ezüst, teljesen aranyozott urvacsorai kenyérsztó tányért. Értéke 110 korona.

Deák Lajosné, Mátéffy Domokosné és Barabás Andrásné valódi arannyal himzett kék plüs szószék és papi szék-terítőt ajándékoztak. Értéke 330 K.

Szász Ferencz asztalos egy tölgyfa úrasztalt. Értéke 80 korona.

Két drb. énekjelző táblát Biró Ferencz asztalos. Értéke 10 korona.

Dr. Demeter Lőrinczné, Sándor Mózes, Deák Lajos és Barabás András 10—10 drb. énekeskönyvet. Értéke 40 korona.

Az I—XX. közlemény összege 21,545 kor. 10 fill.

E közlemény összege 4,480 „ 04 „

Összesen 26,025 kor. 14 fill.

Midőn a fenti kegyes adományokat is nyugtázzuk, hálás köszönetet mondunk mindazon jó hiveknek, kik szent ügyünk diadalra juttatásában segítségünkre jöttek, hogy templomunkat fölépíthessük és szépen be is rendezhessük. A jó Isten fogadjon kedvesen minden áldozatot s a buzgó lelkeket töltse be a jó tetteiből fakadó érzés minden boldogságával. Egyben tisztelettel jelentjük, hogy a mai napig beérkezett minden adományt nyilvánosan is nyugtázni igyekeztünk. Ha tévedésből valamely adomány közölve nem lett volna, szíves értesítést kérünk, hogy esetleges tévedésünket helyrehozassuk.

Sz.-Udvarhely, 1908. június 10.-én.

DRÁK LAJOS
gondnok.

BARABÁS ANDRÁS
pénztárnok.

VÁRI ALBERT
lelkész.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIII. évf.

Julius—Augustus

4-ik füzet.

A vegyes házasságok és X. Pius pápa decretuma.

I.

Erdélyben, a vallásszabadság e classicus földjén, a négy bevett vallás — a róm. kath., ágostai, reform. és unitarius — jogegyenlőségét százados törvények — 1568 — biztosították.

Habár később a visszahatás itt is mutatkozott s a vallási türelmetlenség vihara ide is eljutott, a korábbi teljes viszonyoságot az 1791. évi törvényhozás újból elismerte. Az 1848. évi erdélyi IX. törvényezikk szerint pedig: „E hazában *törvényesen bevett minden vallásfelekezetek*, a melyek közé a nem egyesült görög szertartásuak is értetnek, nemzetkülönbség nélkül *teljes és tökéletes jogegyenlőséggel* birnak, mind *vallás gyakorlási mód*, mind *vegyes házassági viszonyok*, mind *politikai igények tekintetében*, a térítési izgatások és vallásbeli versengést előidéző tények pedig mint büntettek fenytendők.“

A vegyes házasságból született gyermekek vallása tekintetében az az elv állott fenn, hogy *azok nemük szerint szülei vallását követik* s az 1791. évi 57. t.-cz. szerint ettől eltérően megállapodni a szülőknek sem lehetett, mert az ilyen szerződés és térítmény joghatálylyal nem birt.

Eme törvények s a nép felvilágosultságán alapuló vallási türelmesség biztosították a mindenkire nézve annyira kívánatos és áldásos vallási békét és nyugalmat.

Az *anyaországban* lassubb volt a fejlődés. A protestánsok vallásszabadságát biztosító 1790/1-iki XXVI. t.-cz. 15. §-a szerint vegyes házasságok még csak katolikus lelkész előtt voltak köthetők s a protestáns lelkész közreműködése mellett létesített ilyen házasság a kath. lelkész előtt meg kellett ismételtésék, (semper coram parochis catholicis ineunda erant). A vegyes házasságból származó gyermekekre nézve pedig eme törvény aképpen rendelkezett, hogy ha az apa katolikus, akkor az ösz-